॥ ॐ ॥

श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी

दासराम (राम गोविंद केळकर) कृत

" सानंद " टीकेसह

व

तात्पर्यार्थासह

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा हरिपाठ

"कैवल्याचें रोप लावियेलें द्वारीं । त्याचा वेलु गेला गगनावरी॥"

—श्रीज्ञानेश्वरमहाराज

प्रकाशकः— राम गोविंद केळकर, सांगली.

(किं. १ रु.)

॥ ॐ ॥

श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी

दासराम (राम गोविंद केळकर) कृत

" सानंद " टीकेसह

व

तात्पर्यार्थासह

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा हरिपाठ

"कैवल्याचें रोप लावियेलें द्वारीं। त्याचा वेलु गेला गगनावरी।।"

—श्रीज्ञानेश्वरमहाराज

प्रकाशकः— राम गोविंद केळकर, सांगली.

(किं. १ रु.)

प्रकाशकः– राम गोविंद केळकर
C/o केळकर वाडा, जुनी सांगली.
सांगली S.M.C.

प्रकाशनः– वैशाख वद्य सप्तमी, शके १८७४
दि. १६ मे, १९५२

सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन.

मुद्रकः– न. त्र्यं. पडसलगीकर
'विश्वास' मुद्रणालय
सांगली.

समर्पण

समर्पण

ॐ

गंगेसि गांगजल हे अर्पावे त्यापरीच येथ परी ।
भगवत्गुरु हनुमंता तेहत्तिशि सानंद अर्पिली
स्वकरी ॥१॥

श्रीसद्गुरुमहाराजांच्या चरणांचा रजःकणाभिलाषि

——दासराम

श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांचेवरून श्रीतुकाराम महाराज यांनीं केलेले अभंग.

---

(१)

जयाचियें द्वारीं सोन्याचा पिंपळ ।
अंगीं ऐसें बळ रेडा बोले ॥१॥
करील ते काय नोहे महाराज ।
परी पाहे बीज शुद्ध अंगीं ॥२॥
जयानें घातली मुक्तीची गवादी ।
मेळविली मांदी वैष्णवांची ॥३॥
तुका म्हणे तेथें सुखा काय उणे ।
राहे समाधाने चित्ताचिया ॥४॥

(२)

ज्ञानियांचा राजा गुरुमहाराज ।
म्हणती ज्ञानदेव तुम्हां ऐसे ॥१॥
मज पामरा हें काय थोरपण ।
पायींचीवहाण पायी बरी ॥२॥
ब्रम्हादीक जेथें तुम्हां वोळंगण ।
इतर तुळण काय पुढें ॥३॥
तुका म्हणे नेणो युक्तीची ते खोली ।
म्हणोनी ठेविली पायी डोई ॥४॥

निवेदन.

भगवद्गुरुसोमेशं नमामि विनत्तकायः ।
ततो रेवणसिद्धेशं जगतः प्रथमं गुरुम् ॥ १ ॥
तदन्तेवासिनं नत्वा मरुळप्रभुयोगिनम् ।
काडसिद्धमहं स्तौमि तच्छिष्यप्रमुखेश्वरम् ॥ २ ॥
गुरुलिंगं गुरुं वन्दे ततो नारायणं वरम् ।
रघुनाथप्रियं साधुं गृहीत जटिल व्रतम् ॥ ३ ॥
रामचंद्रम् गुरुं नौमि रामस्य धृततेजसम् ।
हनुमन्तमुपासेऽहं रामकीर्तनतत्परम ॥ ४ ॥
गुर्वाज्ञया च कुर्वाणं गोविंन्दं नित्यकीर्तनम ।
रघुनाथं सुतं वन्दे ततो हनुमतः प्रियम ॥ ५ ॥
एनां परम्परां स्तुवा कविः प्रार्थयते गुरुम ।
कृपाऽस्तु केशवेऽस्मिंस्तभ्दूत्यर्थं च शिवाय च ॥ ६ ॥

—के. वा. आपटे बी. ए. सांगली.

भगवान् **श्रीसद्गुरु श्रीज्ञानेश्वरमहाराज** यानीं "**श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी**" हा ग्रंथ लिहिला. त्याची हस्त लिखित प्रत सांगलीतील कै. **श्रीलक्ष्मण दिक्षीत** यांचे शिष्य माझे आजोबा **कै. अंताजीपंत केळकर** यांच्या संग्रहात असून त्यांच्या नित्य पाठांत होती. ती वही आमचें घरी पूजनांत आहे ज्याचा पाया **श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनीं** घातला, विस्तार **श्रीनामदेव महाराजांनीं** केला व कळस **श्रीतुकाराम महाराज** झाले अशा भागवतधर्माची ध्वजा फडकविणारे पैठणचे **श्रीएकनाथ महाराज** यांचे परंपरेपैकी सुप्रसिद्ध योगीराज संत **श्रीइरन्नास्वामीमहाराज** अहमदनगरकर यांनीं योगमार्गाचा नकाशा तयार केला असून तो शके १८२३ मध्यें चित्रशाळा प्रेस, पुणें येथें छापला आहे. त्यांत तो **योगमार्गाचाच असल्यानें** ' ज्ञानदेवयोगमार्ग '

या श्रीपंचकाव्यांनी या ओव्या लिहिल्या दिसतात. त्यांत अखेरची श्रीनिवृत्ति ओवी 'चांगदेविया अनुभव । सद्गुरुकृपे जोडिले ज्ञानदेव । निवृत्ति सत्य स्वभाव । अवघें म्हणवी विठ्ठलाचें ॥' अशा समाप्तीची आहे. [illegible] पानें हून लिखित प्रतीत त्या ३३ ओव्या आहेत त्यांत आम्ही या [illegible] घेतल्या आहेत.

इ. स. १९३३ साली श्रीपंतमहाराज बाळेकुंद्रीकर यांचे संप्रदायांतील शिष्य ह. भ. प. भाऊसाहेब महाराज [illegible] यांनी मुम्हां [illegible] तर्फे ग्रंथावर टीका लिहा असे प्रस्तुत लेखकास सहज सुचविले व त्यानुसार श्रीज्ञानदेवकृत [illegible] या छोट्या ग्रंथावर टीका लिहिण्याची प्रस्तुत लेखकास कल्पना झाली. माझे तीर्थरूप परमपूज्य बंधु गोविंद अनंत उर्फ बापूरावजी बेळगांवकर यांची या गोष्टीस अनुज्ञा घेऊन आमचे कुलदैवत श्रीनृसिंह व श्रीगोविंदराय [illegible] स्मरण करून श्रीदेव [illegible] व [illegible] [illegible] असलेले श्रीसद्गुरु श्रीनारायणमहाराज [illegible] व श्रीसद्गुरु श्रीनारायणरावमहाराज [illegible] यांना [illegible] या ग्रंथावर [illegible] टीका लिहिण्यास सुरुवात केली आणि या कामावर त्यांची अपार [illegible] [illegible] झाली असा भगवान श्रीसद्गुरु श्रीकृष्णरावजी उर्फ श्रीतात्या साहेब कोटणीस महाराज यांचे कृपेनें [illegible] लिहिणे ही पुरीहि झाली. [illegible] [illegible] [illegible] झाली [illegible] [illegible] [illegible] (भगवान श्रीसद्गुरु श्रीमन्महाराज [illegible] यांचे नांव नारायणच होतें) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] श्रीसद्गुरु [illegible] यांचे [illegible] असलेले [illegible] परमपूज्य श्रीबाबूरावजी कोटणीस महाराज यांचे [illegible] [illegible] श्री[illegible]महाराज यांचे कृपेनें या [illegible] [illegible] झाला. अर्थात हें केवळ श्री[illegible]महाराज यांचेच देणे आहे या [illegible] हें काम झालें म्हणें. माझ्या [illegible] [illegible] [illegible] श्रीगुरुकृपेनें [illegible] [illegible] [illegible] हें [illegible] [illegible] श्री[illegible] [illegible] [illegible] केलें असें माझें वाटतें आहे.

कि. ह. भ. प. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

श्री बापूराव जोशी बी.ए.बी टी. वासुदेवराव जोशी, रामभाऊ केळकर मास्तर महादेवराव दाणेकर, बंडोपंत सोहनी, पांडुरंग पतंगे, राजाराम गोखले रामभाऊ ओगले इत्यादिकानी केलेल्या आग्रहाच्या सूचनेवरून तात्पर्यार्था-सह श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांचा हरीपाठ या ग्रंथाचे शेवटीं दिला असून तात्पर्य वर व चरण खालीं अशी त्याची मांडणी केली आहे. हा हरीपाठ म्हणजे भागवतधर्मीयांची संध्या आहे.

पैठणचे श्रीएकनाथ संस्थानाधिपति श्रीमंत श्री भय्यासाहेब महाराज, गुरुवर्य प्रिन्सिपॉल सोनोपंत दांडेकर साहेब, गुरूवर्य रामभाऊ रानडेसाहेब श्रीकेतकरमहाराज, ह भ. प. लक्ष्मणमहाराज निजामपूरकर, व श्रीवासूदेव अण्णा कामत इ. संतमंडळींचे या बालकावर वात्सल्य असल्यानें ते या ग्रंथाचें प्रेमानें कौतुक करणारेच आहेत.

श्रीक्षेत्र निंबरगी येथील भगवान् श्रीसद्‌गुरु श्रीनारायणराव भाऊ-साहेब ऊर्फ श्रीगुरुलिंग जंगम महाराज निंबरगीकर यांचे पणतू श्रीसद्‌गुरु श्रीगुरुसिद्दाप्पा महाराज निंबरगीकर यांचा या ग्रंथास अंत:करणपूर्वक प्रेमाशिर्वाद आहेच.

गुरुवर्य प.पू. श्री बाबूरावजी कोटणीस महाराज यांच्या पहिल्या पत्नी कै. ती.सौ. जानकीवहिनी या तर या बालकास पुत्रच मानीत होत्या व तेच नाते गु .बाबूरावजी व त्यांच्या द्वितीय पत्नी ती. सौ. वहिनी यांनीं ठेवले असून त्यांचा आशिर्वाद ग्रंथास आहेच.

माता जशी बालकाचे कौतुक करते त्याचप्रमाणें जोगेश्वरी येथील परमप्रिय परमपूज्य सद्‌गुरु श्रीदादाभाई टाकींमहाराज यांनीं या बालकाचे प्रेमानें कौतुक करून आशिर्वादपर चार शब्द आपले कृपापत्रांतून पाठविले आहेत ते या ग्रंथात सादर केले आहेत.

श्री.हणमंतरावजी कुलकर्णी यांचे निमित्तानें नाशिकचे विद्यावाचस्पति श्रीरामबुवा गोसावी हे आमचे घरीं आले असतां त्यांनी दिलेल्या सूचनेप्रमाणेंच मामें ती. प. पू. बापूरावजी केळकर यांनीं बालपणींच

श्रीआळंदी **क्षेत्रीं काढलेले श्रीज्ञानेश्वरमहाराज** यांचे चित्र या ग्रंथांत मुद्दाम दिले आहे या चित्रावरूनच पुण्याचे आर्टिस्ट श्री. जिवाजीपंत दीक्षित यांनीं सुंदर चित्र काढलें असून ते आमचें घरीं आहे.

हुमणाबाद येथील सुप्रसिद्ध संत श्रीमणिकप्रभुमहाराज यांच्या एकनिष्ठ भक्त **श्रीमंत मातोश्री माईसाहेब दांडेकर** पालघर यांनीं आपले चिरंजीव कै. श्रीमंत **माणिक कृष्णराव दांडेकर** यांचे स्मरणार्थ या ग्रंथास साकार करून श्रीज्ञानेंश्वरमहाराज यांची मोठीच सेवा केली आहे. श्रीमंत माईसाहेबांची ही सदिच्छा म्हणजे **श्रीमाणिक प्रभु महाराज** यांचा या बालकावरील प्रेमकृपाशिर्वादच होय. अर्थात् त्यांनीं ज्या आपलेपणानें व प्रेमानें तें केलें आहे त्यांचे आभार मानावे तेवढे थोडेच आहेत. किंबहुना तें आभार मानणेंचे पलिकडचें आहेत.

ग्रंथाची प्रेसकॉपी करणें, प्रुफें तपासणें वगैरें बाबतीत माझे प्रेमी श्री. **केशव वामन आपटे** बी. ए. यांनीं फ़ार सहाय्य केलें असून अत्यंत प्रेमादरपूर्वक यां ग्रंथप्रकाशनप्रसंगीं श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांचे चरणीं त्यांनीं काव्यात्मक प्रेमपुष्पमाला समर्पिली आहे व यारितीनें विद्यागुणाला साजेल अशीं त्यांनी श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांची उत्कृष्ट सेवा केलीं आहे.

श्री चिमड सांप्रदायिक **कै. गोविंदराव पडसलगीकर** यांचे नातू व माझे स्नेही श्री. **भाऊराव पडसलगीकर** या सांगली येथील **विश्वास** मुद्रणालयाच्या चालकांनीं निष्ठापूर्वक पुस्तक सुबक छापून दिले असून श्री. **रामभाऊ** जप्तीवाले यांनी श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचे चित्राचा व श्रीमंत माईसाहेब दांडेकर यांचे चिरंजीव कै. श्रीमंत माणिक कृष्णराव दांडेकर यांचे छायाचित्राचा ब्लॉक उत्तम करून दिला आहे.

गु. भ. प गंगाधरराव सिंग, मे. सोनोपंत लागू, अंतोबा म्हैसकर माझे आतेबंधू ती. रा. रा. नारायणराव पटवर्धन बी. ए. व पुण्याचे मे. जी. व्ही. केळकर ट्रेझरी ऑफिसर, यांचेहि या कामी सहकार्य झालें आहे. त्या सर्वांचा प्रस्तुत लेखक फार आभारी आहे.

श्रीसद्गुरु **श्रीतात्यासाहेबमहाराज** याचे चरणीं समर्पिलेला हा ग्रंथ कै. श्रीमंत माणिक कृष्णराव दांडेकर,पालधर यांचे स्मरणार्थ प्रसिद्ध होत आहे.

श्रीगुरुलिंगगीताजयंती
वैशाख वद्य ७
शके १८७४
दि. १६ मे, १९५२

राम गोविंद केळकर
सांगली

श्रीमंत मातोश्री माईसाहेब दांडेकर, पालघर, यांचे चिरंजीव

कै. श्रीमंत माणिक कृष्णराव दांडेकर

जन्म
२२-९-१९२२

मृत्यू
६-५-१९४१

यांचे स्मरणार्थ

॥ श्रीसद्‌गुरु प्रसन्न ॥

आ शि र्वा द.

आपण 'सानंद' टीका लिहिली आहे हें वाचून अतिशय आनंद झाला. त्याच्या प्रसिद्धीच्या कार्यास अंतःकरणपूर्वक प्रेमाशिर्वाद आहे.

गुरूसिद्दाप्पा नागप्पा नीलवाणी

विजापूर

ता. ४-५-५२

* * * *

श्रीक्षेत्र आळंदी येथींल सुप्रसिद्ध संतशिरोमणि श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांनीं "श्रीज्ञानदेव तेहत्तिशी" या नांवाचा छोटासा पण महत्वाचा ग्रंथ लिहिलेला आहे. त्यांत फक्त ३३ ओव्या आहेत. या ओव्या आत्तांपर्यन्त कोठेंही छापलेल्या मला आढळल्या नाहींत. नाहीं म्हणावयास श्रीएकनाथमहाराजांच्या परंपरेपैकीं संत श्रीइरन्नास्वामीमहाराज अहमदनगरकर यांनीं शरीरांतील योगमार्गाचा नकाशा तयार केला असून तो शके १८२६ मध्यें चित्रशाळा प्रेस, पुणें येथें छापलेला आहे. त्या नकाशांत या ओव्या छापलेल्या आहेत.

तीर्थरूप श्रीसद्‌गुरु तात्यासाहेब यांनीं श्रीक्षेत्र चिमडास मकरसंक्रमणाचे दिवशीं म्हणजे ता. १४-१-१९२४ इ. रोजीं शेवटचें कीर्तन केलें. त्या कीर्तनांत आधारादाखल त्यांनीं श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी या ग्रंथांतील तिसावी ओवी " सद्‌गुरुवाणी बैसे गगनगोली। वस्तु कोठडी नयन खोली। आजपजपाचा तागडी तोली। ग्राहीक कोणी मिळेना॥" घेऊन त्यावर त्यांनीं बहारीचें विवेचन केलें. यावरून या श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या ३३ ओव्या त्यांच्या पाठांत व अवलोकनांत होत्या, असे म्हणण्यास कांहीं हरकत नाहीं. यावरून या ओव्या आध्यात्मिक दृष्टीनें किती महत्वाच्या आहेत व त्या साधकांना किती उपयुक्त आहेत, हे सांगण्याची आवश्यकताच नाहीं.

श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशीं या ग्रंथाची हस्तलिखित प्रत सांगलीचे ह. भ. प. अंताजीपंत केळकर यांचें संग्रही मी पाहिली आहे. या ३३ ओव्या नित्य ते म्हणत असत. हाच क्रम त्यांचे चिरंजीव ह. भ. प. गोविंद अनंत ऊर्फ बापूरावजी केळकर यांनीं ठेवला. या ओव्या त्यांचे चिरंजीव राम गोविंद केळकर यांच्या अवलोकनांत आल्या तेही त्या ओव्या नित्य म्हणू लागले

नंतर कांहीं दिवसांनीं तीर्थरूप श्रीसद्‌गुरु श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचे कृपेनें त्यांना अंत:स्फूर्ति झाली व त्यांनीं त्या ३३ ओव्यावर "सानंद" टीका म्हणून सरासरी ५०० ओव्या लिहिल्या. त्यांनीं त्या मला दाखवल्या. त्या मला फ़ार आवडल्या. श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी हा ग्रंथ "सानंद" टीकेसह बाहेर पडावा म्हणजे साधकांना त्याचा फ़ार उपयोग होईल असें मी त्यावेळीं त्यांना बोललो. तीनचार वर्षांनीं कां होईना तो ग्रंथ आज "सानंद" टीकेसह बाहेर पडतो आहे, हें पाहून मला फार आनंद होत आहे. त्याप्रमाणें सर्व वाचकांनाहि होईल अशी माझी खात्री आहे.

हा अमोलिक छोटा ग्रंथ टीका लिहून जनतेपुढें मांडून चि राम केळकर यांनीं जनताजनार्दनाची मोठीच सेवा केली आहे.

माझा व चि. राम केळकर यांचा पारमार्थिक दृष्टीनें पितापुत्राचा संबंध आहे. तेव्हां त्यांच्या कृतीला माझा पूर्ण आशिर्वाद आहे. परमेश्वरानें चि. राम केळकर यांना उदंड आयुरारोग्य देऊन त्यांचे हातून अशीच सेवा करून घ्यावी अशी त्याचे चरणीं नम्र प्रार्थना करतो.

संत तात्यासाहेब कोटनीस पथ
कैवल्यधाम सांगली
चैत्र शु. १२ शके १८७४

रघुनाथ हणमंत कोटनीस

* * * *

गु. भ. प. राम गोविंद केळकर यांस मंगेश रामचंद्र टाकी याचे सप्रेम साष्टांग नमस्कार वि. वि.

मी गोखिवरे–वसई येथें कांहीं महत्त्वाच्या कामानिमित्त गेल्या आठवड्यांत रहावयास गेलो होतो. तेथून बुधवार दि. २३–४–५२ रोजीं परत आलो. आल्यावर लगेच आपली डांक माझे हातीं आली. आपली दोन्हीं पत्रें वाचली. व श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी हा ग्रं चाळून पाहिला. ग्रंथ ज्ञानमार्तंड श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांनीं लिहिला असल्यामुळें तो अप्रतिमच असावयाचा याबद्दल प्रश्न नाही. ग्रंथासंबंधी बोलण्याचा माझा अधिकार नाहीं. ग्रंथास वंदन करून तो शिरीं धारण करण्याचा माझा अधिकार असल्यामळें तसें मी करीत आहे. अशा अलौकिक ग्रंथावर आपल्यासारख्या

गुरुभक्तिपरायण लेखकानें जी सानंद टीका लिहिली आहे तीहि ग्रंथाला शोभेल–साजेल अशीच होणार, यांत तिळमात्र संशय नाहीं. आपण थोरांचें लेकरुं तेव्हां आपल्या कामगिरीबद्दल कोण काय बोलणार? चिमडसंप्रदायाचे पूर्णाधिकारसंपन्न सद्‌गुरु श्रीहणमंतरावजी कोटनीस महाराज यांचे आपण प्रशिष्य अर्थात श्रीबाबूरावजी कोटणीसमहाराज यांचे शिष्य तेव्हां आपल्या कृतीबद्दल माझ्यासारख्या हीनदीन पामरानें काय लिहावें ?

श्रीज्ञानेश्वरतेहत्तिशी हा योगमार्गातील रहस्यपूर्ण असा एक अव्दितीय ग्रंथ होय. श्रीसोहिरोबानाथासारखे योगिराजच या परमपावन ग्रंथाबद्दल बोलूं शकतील, लिहूं शकतील, मला तर या ग्रंथाला वंदन करून मौनच धरावें असे वाटते. श्रीगीताकार तोच टीकाकार झाला असतां (जो स्वयें गीताकार । तोचि स्वयें टींकाकार (य. दी) ती टीका व्हावी तशीच होत असते, असे श्रीवामनपंडितांचें मत आहे. श्रीकृष्णांनीं भगवत्‌गीता निर्माण केली तिच्यावर टीका लिहिणारे श्रीज्ञानेश्वरमहाराज हेही प्रत्यक्ष श्रीविष्णुच होते हे नव्यानें सांगण्याची जरुरी नाहीं. अर्थात् श्रीगीता आणि त्यावरील श्रीज्ञानेश्वरी ह्या एकरूप होत याबद्दल प्रश्नच उरत नाहीं. आपण गुरुकृपेस पात्र असल्यामुळें आपल्या हातून श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांस संमत अशी टीका निर्माण झाल्यास त्यांत नवल करण्याचें कारण नाहीं. आणि कोणी करूही नये. श्रीरंगनाथस्वामी काय म्हणतात पहा–" गुरुपुत्र अपंडित । जरी तो मूर्ख सुनिश्चित । त्याचेनि सर्व कार्यसिद्धि होत । हा सिद्धांत वेदवचनें ॥" सारांश सद्‌गुरूची कृपा संपादन करून त्यांच्या प्रेरणेनें–त्यांच्या आशिर्वादानें एकाद्या अपंडित गुरु-पुत्रानेंहि एकादा ग्रंथ लिहावयास घेतला तर सद्‌गुरुच त्याच्या बुद्धिस्थानीं वास करून तो पूर्ण करतात व तो जगमान्य होतो असा थोर संतविभूतींचा अभिप्राय आहे (जया अंतरी भगवंत । अचल राहिला निवांत। तो स्वभावें जें बोलत । ते ब्रम्हनिरूपण ॥ श्रीसमर्थ)

या सर्व गोष्टीचा विचार करतां आपल्या या अभिनव ग्रंथाला आशिर्वाद देण्याचा माझा अधिकार नाहीं, हे उघड आहे. तरी श्रीसद्‌गुरू श्रीतात्यासाहेबांच्या दिव्य चरणीं अशी प्रार्थना करतो कीं आपल्या या लहान बालकानें केलेली ही अल्प वाङ्मयसेवा मान्य करून घ्यावी व त्याच्या हातून अशाच प्रकारची उत्तरोत्तर अधिकाधिक सेवा करण्याचे योग घडवून आणावे.

सदर ग्रंथांत श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनीं योगमार्गाचे सांगोपांग विवेचन केलें असून त्या मार्गानें जाणाऱ्या अनुग्रहीत साधकोत्तमाला तो उत्तम मार्ग-दर्शक होणार यांत संशय नाहीं. आपली टीका ही त्याचपरी श्रीगुरूकृपेनें या मार्गावर चांगलाच प्रकाश पाडणारी अशी झाली आहे. योगमार्गाचे अवलंबन करणाऱ्यांनीं आपल्या या अल्पकृतीचा अवश्य फ़ायदा घ्यावा अशी मी शिफारस करीत आहे.

" श्रीएकनाथमहाराजांच्या परंपरेपैकीं श्रीइरन्नास्वामीमहाराज अहमदनगरकर या योगिराज संतांनीं शरीरांतील योगमार्गाचा एक नकाशा तयार केला असून तो शके १८२६ मध्यें चित्रशाळाप्रेस, पुणें येथें प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत या तेहत्तिस ओव्या दिलेल्या आढळतात. त्यांत असलेली ३४ वी ओवी ही समारोपाची आहे' " पाहोनिया अनुभव। सद्‌गुरुकृपें बोलिले ज्ञानदेव। निरंतर चरणीं दृढभाव। अखंड स्मरणीं विठ्ठलाचे ॥ ' असा समारोप केलेला आहे. योगमार्गाचा तो नकाशा असल्यानें ज्ञानदेव-योगमार्ग या शीर्षकाखालीं त्या ओव्या प्रसिद्ध झाल्या आहेत. " अशी जी माहिती वरील नकाशाबद्दल आपल्या पत्रांतून दिली गेली आहे ती फ़ारच उपयुक्त आहे. समारोपादाखल येथें दिलेली ३४ वी ओवी ही फ़ारच बहारीची असून प्रस्तुत तेहत्तिशीचें सार या एका ओवींतच सांगतां येईल इतकी ती महत्त्वाची आहे.

आपले परमपुज्य पिता गु. भ. प. गोविंद अनंत ऊर्फ़ बापूरावजी केळकर यांनीं आळंदी क्षेत्रीं बालपणीं काढलेलें श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचें स्फूर्तिदायक चित्र या पुस्तकांत जें देत आहां तेणेंकरून प्रस्तुत ग्रंथाचें महत्त्व निःसंशय वाढणार आहे.

प्रेम वृद्धिगत असो द्यावें हीच विनंति

आपला शुभेच्छु
मंगेश रामचंद्र टाकी.
श्रीशंकर लॉज, सरस्वतीबाग, जोगेश्वरी, मुंबई
अक्षय्य तृतीया

ता. २० एप्रिल, १९५२

ता. क. हेंच पत्रीं आपले परमपुज्य पिता गु. भ. प. गोविंद अनंत ऊर्फ़ बापूरावजी केळकर यांस माझे प्रेमादरपूर्वक साष्टांग नमस्कार प्रविष्ट व्हावेत.

★ प्रेमपुष्पमाला. ★

* रामं प्रणम्य प्रथमं भगवन्तं नरोत्तमम् ।
काव्यबन्धममुं कर्तुं प्रवर्तेऽहं सुश्रद्धया ॥१॥

नरश्रेष्ठ भगवान् रामाला प्रथम प्रणाम करून ही काव्य-रचना करण्यास मी श्रद्धेनें प्रवृत्त होतो.

* * *

* सदयास्ते महात्मानः साधवो दीनवत्सलाः ।
विमुक्तये प्रपन्नानां दोषिणां च तथैवह ॥२॥
जगत्यवतरन्तीति प्रसिद्धं जगतीत्रये ।
तस्मात्ते खलु गण्यन्ते साक्षाद्ब्रह्म बुधैर्जनैः ॥३॥

सदय व दीनवत्सल असें महात्मे साधू दोषी व शरण आलेल्या लोकांच्या मुक्तीसाठीं या जगांत अवतार घेतात, हें तीनही लोकांत प्रसिद्ध आहे, म्हणून " ते साक्षात् ब्रम्हच आहेत " असें बुद्धिमान् पुरुषांकडून गणलें जातें.

* * *

* भक्तमुक्तिप्रसंगार्थं मुकुन्दः कृतनिश्चयः ।
श्रीज्ञानदेवरूपेण सोऽवतीर्णः कलौ युगे ॥ ४ ॥

आपल्या भक्तांना मुक्त करण्याचा निश्चय करून भगवान् विष्णु श्रीज्ञानदेवरूपानें या कलियुगामध्यें अवतीर्ण झालें.

* * *

* जातकरुणो ज्ञानेशो ग्रंथराजं लिलेख तम् ।
ज्ञानदेवतेहत्तीशीनामकं हर्षकारकम् ।।५।।

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांना करुणा येऊन त्यांनीं "श्रीज्ञानदेवतेहत्तीशी" हा आनंदकारक ग्रंथराज लिहिला.

*　　*　　*

* आत्मनोऽनुभवान् यत्र बोध्दुमाविश्चकार सः ।
हीनदीनजनान्नूनं महान् कारुणिकः प्रभुः ।।६।।

हीन, दीन जनांना बोध करण्यासाठीं महाकारुणिक अशा श्रीज्ञानेश्वरांनीं आत्मानुभव या ग्रंथांत प्रकट केलें.

*　　*　　*

* ज्ञानेश्वरस्य स्तुत्यर्थं समर्थः को भवेन्नरः ।
वागतीता महात्मान उच्यन्ते प्रवरा गुणाः ।।७।।

श्रीज्ञानेश्वरांची स्तुति करण्यास कोणता मनुष्य समर्थ होईल बरें ? [कारण] मोठ्या लोकांचे श्रेष्ठ गुण हे वाणीच्या पलीकडचे आहेत, असें म्हटलें जातें.

*　　*　　*

* भगवच्छ्रीहनुमतः पूर्णया कृपया, तथा ।
भगवद्गुरुलिंगस्य श्रीसिद्धानंदरूपिणः ।। ८ ।।
कृपायुक्तप्रसादेन तथा ज्ञानेश्वरस्य च ।
सानन्दनामकां टीकां रामः श्रीगोविन्दपुत्रः ।।९।।
प्राकृते रचयामास स्वान्तःकरणतन्मये ।

भगवान श्रीहनुमंतांच्या पूर्ण कृपेनें, त्याचप्रमाणें **श्री सिद्धानंदरूपाने** अवतीर्ण झालेल्या **श्रीगुरुलिंगजंगमहाराजांच्या** तसेंच **श्रीज्ञानेश्वरांच्या** कृपाप्रसादानें **श्रीगोविंदरायांचे** चिरंजीव **श्रीरामराय** यांनीं आपल्या अंतःकरणतृप्तीकारितां (या ग्रंथावर) प्राकृतमध्यें (मराठींत) **सानंदटीका** लिहिली.

* * *

*** त्वत्कृतग्रंथबोधोऽयं प्रसादात्केवलं तव ॥१०॥**
भगवन् श्रीज्ञानदेव रामेण प्रकटीकृतः ।
लाभ आध्यात्मिको लब्धः साधकैर्मोक्षमिच्छुभिः ॥११॥

हे भगवन् **ज्ञानराज,** आपण केलेल्या ग्रंथाचा बोध केवळ आपल्याच कृपाप्रसादेन **श्रीरामराय** यांनीं प्रकट केला आहे. [म्हणूनच] मोक्षेच्छु साधकांना हा एक आध्यात्मिक लाभच लाभला आहे.

* * *

*** ग्रंथप्रकाशनदिने पुष्पाणां मालिकामिमाम् ।**
अन्तःस्फुरितभावानां चरणयोः सादरं तव ॥१२॥
भगवद्रामचंद्रस्य नत्वेमे पादपंकजे ।
ज्ञानेश्वरमहाराज बालो बध्नाति केशवः ॥१३॥

ज्ञानेश्वरमहाराज, **भगवान् रामचंद्राच्या** पाद पंकजांना प्रणाम करून अंतःस्फूर्त भावनारूपी पुष्पांची ही माळा बाळ केशव मोठ्या आदरपूर्वक या ग्रंथप्रकाशनदिनी आपले चरणीं समर्पण करीत आहे.

—के. वा. आपटे, सांगली.

भजन पहिलें.

॥ बाप्पा ज्ञानिया रे ॥

बाप्पा ज्ञानिया रे बाप्पा ज्ञानिया रे ।
येई जीवजीवना योगिया रे ॥ ध्रु. ॥

दूर करोनी विषयप्रीति । मना दावी तव स्वरूपदीप्ति ।
हे साधूनि इंद्रियनिवृत्ति । दे जया रे ॥१॥
सगुण निर्गुण रूपप्रचीति । ब्रह्माची साकाराचि मूर्ति ।
तव चैतन्य स्थिरता चित्तीं । विजयी रे ॥ २ ॥
संतसज्जना तूंचि माउली । गोविंदा करी कृपासाउली ।
मम मस्तक हें उडवी पाउलीं । तुझिया रे ॥३॥

भजन दुसरें

ज्ञानेश्वर माउली । ज्ञानराज माउली तुकाराम ॥१॥
नमन तियेचे पाउलीं । ज्ञानराज माउली तुकाराम ॥२॥
दीन जनांची साउली । ज्ञानराज माउली तुकाराम ॥३॥
भक्तजनांस्तव धांवली । ज्ञानराज माउली तुकाराम ॥४॥
गोविंदासी पावली । ज्ञानराज माउली तुकाराम ॥५॥

—गोविंद अनंत केळकर, सांगली.

* भगवान् श्रीज्ञानेश्वरमहाराज, आळंदी *

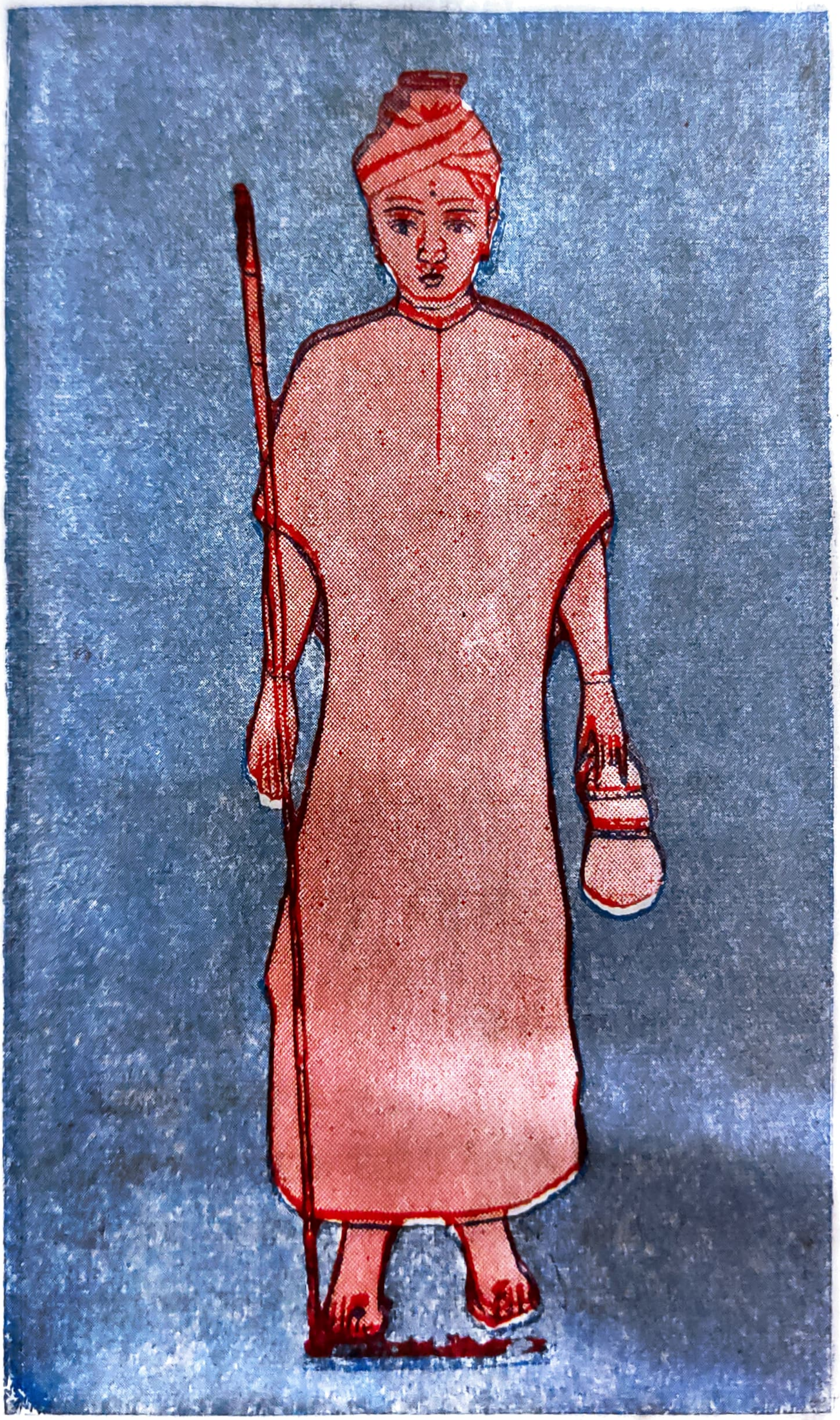

ती. प. पू. बापूरावजी केळकर यांनीं स्वहस्तें श्रीआळंदीक्षेत्रीं काढलेलें चित्र.

Copyright

॥ श्री विठ्ठलरखुमाई प्रसन्न ॥

श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी प्रारंभ

[दासरामकृत " सानंद " टीकेसह]

(१) पैल तूर्येचे मेरे । नयनांतुनि नयन हेरे ।
सर्व साक्षी समरे । परब्रह्म ॥ १ ॥

टीका :– ज्ञानदेवा तूं माऊली । योगी जनांची साऊली । तुवां निगमसारवल्ली । प्रकट केली ॥ १ ॥ तूं तो अमराचि या भूगोलीं । व्यापक झालासी नभोमंडळीं । तुझी मूर्ति प्रकाशली । श्रीहरि ऐसी ॥ २ ॥ भक्तजनासी पावली । ऐसे संत बोलिती बोली । म्हणोनी विनति चरणकमळीं । दर्शन कीजे या भक्ता ॥ ३ ॥ सर्वा ठायीं तूंचि ज्ञान । तुज जाणतां समाधान । म्हणोनि होईजे प्रसन्न । श्रवणपुटाबोधोनि ॥ ४ ॥ माझे कर्णी सांगिजे गुज । तव अंतरीचें जें निज । अंतरीचें काज । जाणोनिया ॥ ५ ॥ धन्य सद्गुरु हनुमंत । जेणें बोधिला परमार्थ । तेचि राहो जागृत ज्योत । अखंड स्नेहें ॥ ६ ॥ तृप्त करी माझी तान्हुली । मी आलोसे तुजजवळीं । नुरवीं अज्ञानकाजळी । सानुलियाची ॥ ७ ॥ तेहत्तिस ओवियांचा बोध ।

करोनि सांगिजे विशद। अंतरीचा अंतरीं नाद। घुमवोनि ॥ ८ ॥ तूंचि कैवल्याचा पुतळा। भक्तिज्ञानाचा उमाळा। म्हणोनि तोचि स्फूर्तिजिव्हाळा। प्रगट करी ॥ ९ ॥ तूं योगियांची समाधी। तोडिसी सर्वही उपाधी। तुझेनि कृपे चित्तशुद्धी परिपूर्ण ॥ १० ॥ अंतःकरणें हांक दिली। ते अंतःकरणा मिळाली। समाधान वृत्ति केली। ज्ञानाईनें ॥ ११ ॥ ज्ञानाई प्रगट झाली। म्हणोनियां मिठीच दिली। दोनी भुजांनीं कवळी। ज्ञानेश्वर ॥ १२ ॥ जरी कां असलो पामर। ज्ञानराजाचे डिंगर। पाठीराखा सर्वेश्वर। ज्ञानदेव ॥ १३ ॥ पुसे ज्ञानाई माऊली। काय इच्छा अंतरीं धरली। अंतर्वृति ओळखिली। तत्क्षणीं ॥ १४ ॥ दिले पूर्ण आशिर्वचन। होवोनियां सुप्रसन्न। तेणें मना समाधान। नवल झालें ॥ १५ ॥ अक्षर निराकारीं वहिले। अर्थरूपें प्रगट झाले। म्हणोनियां मीया नामिले। आदिबीज ॥ १६ ॥ तोचि सांगती ज्ञानेश्वर आपण। निर्गुणाचे जाले सगुण। नयनांतुनि हेरे नयन। डोळियानें ॥ १७ ॥

पैल तुर्यंचे मेरे। नयनातुनी नयन हेरे। जेथ आपणया विसरे। आपणपें ॥ १८ ॥ तरी ते तुरिया कवण। ज्ञानराजे द्यावे सांगून। जया परौते पाहणे आपण। आपणिया ॥ १९ ॥ उपाधिभूत जे जीवन। त्याचे करितां पृथःकरण। स्थूल सूक्ष्म आणि कारण। वेगळे होती ॥ २० ॥ त्रिकुटाचे करोनी भेदन। जागृति स्वप्न सुषुप्ती शून्य। उलंघोनि वर्ततेपण कृपेजाले ॥ २१ ॥ तेथ उरला निःशेष शब्द। जो आटता उन्मनी अभेद। श्वेत साक्षात्कार सिद्ध। जया पैल ॥ २२ ॥ तया उन्मनीचिये ताटीं। प्रस्फुटगगनाचिये दिठी। हंकार जीवित्वाची चैतन्यीं सरली ॥ २३ ॥ उन्मनीची जेका पहा। उन्मन दावी ...ती।

जेवा अहा। केवलाकाशाची जे रहा। जीवनाची ॥२४॥ ऐसी तुरिया प्रकर्षे चावळली। तरी वृत्ति स्थिरता पावली। वृत्ति वृत्तिच सरली। साम्यशब्दे ॥२५॥ वृत्ति आत्मते रिघाली। उर्ध्वमुखी अखंड धाली। ओटपीठाची साउली। पडली जेथ ॥२६॥ तया तुरिये वरुतिये स्थिती। ज्ञानराजे कथिली निगुती। जेथ समाधान चित्तीं चित्ताचिये ॥२७॥ तुरीयेपैल नयनीं नयन। तेथें साक्षी भगवान जेथ विश्वात्मा दर्पण। होवोनि ठेला ॥२८॥ सहज चतुर्विध वक्त्री। बाह्य चक्षूंचिया नेत्रीं। साधक रिघती अहोरात्रीं। तुरीयेपैल कैसेनि ॥२९॥ पहातां तुरियेचे उपरि। ऐसी ही दृष्टी फिरे माघारी। बाह्य दृष्टीते अंतरी। रिघो न शके ॥३०॥ जेथ अलक्ष दुर्गाची पहाणी। परतली भ्रुकुटीपासोनी। तेथ लक्ष लक्षेल कोटुनी। बाह्य दृष्टी ॥३१॥ म्हणोनि डोळा तो गगन। नाद तोचि झाला कान। यथा शब्दाचें स्फुरण। जिव्हारूप ॥३२॥ तरी हें गगन कैसें। पहांताचि अनारिसे। समाधान ओपे सौरसे। विश्रांतीचे ॥३३॥ दशविध नादाते गिळोन। जो कां शब्द राहिला आपण। पहातां तेंचि ये गगन। देखे स्वये ॥३४॥ चिणिति चिण् चिणिति घंटानाद। शंख तंत्री ताल छंद। वेणू मृदंग भेरी प्रसिध्द। मेघनाद अगाधाचे ॥३५॥ हे दशनाद विरत। तेथ साधकू तो मत्त। आकाशाचा चढोनि प्रांत। चित्त लावीं गगनाचें ॥३६॥ नादरहित जें स्फुरण। तोचि शब्द-स्वरूप गगन। पहातां नादाचें अधिष्ठान। वायुचि हा ॥३७॥ वारियानें नादछंद। वारियानें सारा प्रबंध। विश्व पहातां अगाध। निर्माण केले ॥३८॥ पहाण्यापासोनि जाला डोळा। जो निज तेजाचा उमाळा। शब्दरूपाचा प्रगट झेला। स्फुरण गुणे ॥३९॥

याचे परते आकाश। जें चंचळ परि निराभास। तोचि चक्षूरूप लक्ष। पाहो लागे ॥४०॥ पहाण्यापासोनि जाला डोळा। डोळा पहाणेपणा आला। तोचि डोळा स्थिरावला। पहाणियातू ॥४१॥ पहाणेपण ते दृश्य। ऐसे जाणोनि सुरस। पहातां या विश्वास। आपणाचि पहाणें ॥४२॥ मग सहजाचि फिरणें। लक्षीं लक्ष्य स्थिरावणें। आपआपणां पाहणें। समाधान ॥४३॥ पहाणेची जालें पहाणेंपण। याचें कारण चंचळगुण। पहातां एकत्व अभिन्न। काय वानु ॥४४॥ डोळिया डोळा मिळाला। आरशापुढें। आरसा ठेविला। लोलकासी लोलक भेटला। तरी पाहील काय ॥४५॥ म्हणोनि आकाशदृष्टीचें देखणें। अलक्ष्य आत्म्याचें पहाणें। मिळोनि गेले एकपणे। एकसरा ॥४६॥ पहाणिया देखणें भेटलें। तेणें आत्मचक्षुसि हेरलें। जें कां शून्य उगवलें। रविबिंबाविणें ॥४७॥ म्हणोनि ते शून्य दृष्टी। केवल पहाणें ज्याचीं दिठी। जेणें आत्मयाची भेटी। सहज होय ॥४८॥ नयनांतोनि नयन हेरला। जेथ लाधली जीवनकळा। नयन लाधला आगळा। शून्याहोनि ॥४९॥ दोन शून्यांचें देखणें। जेथ राहिले आत्मपणें। म्हणोनियां सर्वात्मपणें। समचि साक्षी ।५०।

---

(२) पैल तूर्येच माझारी। औटपीठाचें शेजारी। अर्धमात्रेचे महाद्वारी। निजरूप उभे दिसे ॥२॥

टीका :– तूर्यपैल औटपीठ। नाद भरलासे घनदाट। तेचि मूळ मायेचे पीठ। जाणति संत ॥१॥ नाद होताती अचाट। परि जाणावी आडवाट। पाणी शिरलें जें निघोट। दोन नयनीं ॥२॥

नयनातु काळिया सांठ। पाणी वाहे अवचट। कानीचो मुझोनि वाट। वाट। काय सांगो ।।३।। जीवन झालें श्रवणरूप। जीवन काळिया तद्रूप। सकळ संसार संकल्प। हारपले ।।४।। लटिका होय जो व्यवहार। जो कां त्रिपुटीचा व्यापार। हरिविण येरझार। जे का जाय ।।५।। ऐशा संसार संकल्पलहरी। हारपल्या औटपीठामाझारी। अनुहताचेनी गजरी। मनचि धालें। अर्धमात्रा शक्तिरूपिणी। जेथें उदेली प्रणवखाणी। गगनासही जेथूनी। जन्म जाला ।।७।। उष्ण शीत आभा। अरूप आकारिला नभा। शब्द स्वरूप आरंभा। जेथें जाले ।।८।। आधीं पहातां स्वयंप्रकाश। जेथ जन्म शीतोष्ण कळेस। प्रकाश लहरी डोळियास। दाविता न ये ।। ९ ।। यालाच बोलती पहाणें। जें कां आकाशाचें देखणें। ज्या चे नि परावर्तणें। दर्शनवस्तू ।। १० ।। स्वप्रकाशीं शीतोष्ण कळा। तेथेंचि जाला गगनडोळा। प्रकाश फुटोनि आकारिला। पोकळ भाग ।। ११ ।। आकाशीं सांचली हवा। जीवनकळीं वायु बरवा। वायु तो नटला आधवा। नानागुणी ।।१२।। वायु तेज आणि आप। रूपें नटलें प्रणवरूप। वारियानें हें अपाप। दृश्य जाले ।।१३।। पृथ्वी धारणा आपें केली। आपापासोनि पृथ्वी जाली। अणुरेणुही पोकळी। व्याप्त व्याप्त झाली ।।१४।। अर्धमात्रा तें गहन। सकळ दृश्याचें कारण। इकार एंकार मातृका दोन। ज्यालागी ।।१५।। याचि अर्धमात्रेचें द्वार। महाशून्याचा विस्तार। जेथ जाली प्रकाश लहर। अशब्दरूप ।।१६।। तेथ पहातां निजरूप। जें सगुणीं आलें अपाप। नानागुणें दृश्यरूप। धारण केलें ।।१७।। जेथ एकत्वाचि सहज। तेथ काय

म्हणावे निज। शुद्ध संकल्प स्वरूप ओज। आपण वस्तु ॥१८॥ जेथ आपणी आपण। सर्वत्र राहिला भरोन। जेथ बुडाले चिद्घन। निजत्व काय दावावे ॥ १९ ॥ जेथ दृश्य, द्रष्टा आणि दर्शन। पहाणें लागे आपणां आपण। तेथिचे निःशब्द समाधान। निशब्द ते ॥२०॥ निःशब्द कैसे आले शब्दी। अस्ति भाति प्रियोपाधी जोडिली कैसी संधी। दर्शनाची ॥ २१ ॥ आकाश वायूचीया गाठी। आत्मा सामावला हृदयपुटी। वायुप्रकाश आकाश दिठी। अरूप आत्मा ॥२२॥ निजाचें तेज कीं तेजाचें निज। ऐसे आहे येथिचे गुज। आपआपणा सहज। पहाणें जेथें ॥२३॥ निजापासोनि तेज जालें। तेजीं निज सामावलें। रविशशी उजाळले। भार्ग ज्याचें ॥२४॥ श्रवणां तोनि नयनी आला। नयनीं निजाते मिळाला। पहातां पहाणेपणा गेला। दृश्य भागू ॥२५॥ पहातां पहाणे सरता सांक्षी। निंजी निजस्वयें लक्षी। लक्ष्य जहाले अलक्षी। स्थिर कैसे ॥२६॥ नयनासी मिळता नयन। तेथ पाही कवणा कोण। दोही डोळीया आपण साक्षीरूप ॥२७॥ पहाण्यापासोनि जाला डोळा। जो कां पहाणेपणा आला। आतू महाशून्य गोळा। काय सांगू ॥२८॥ नीलबिंदूचे आवरण। महाशून्य तें गहन। जेथ भरला साक्षी आपण। निजरूप ॥२९॥ चिग्दुण वैभवाचें तेज। तोचि आपुलें स्वरूप निज। जेथ दिनानिशी सहज। प्रगट झाली ॥३०॥ नयनीं चिन्मयाचा मार्ग। पहतां कैचा निजयोग। पहाणे प्रकृती सवेग। निज आत्मा ॥३१॥ साक्षीपासोनि पहाणें। जें कां नटलें पहाणेपणे। पहाणेपणाचे देखणे निजरूप ॥३२॥

---

(३) पहा तूर्येचे वरुतें । भ्रमरगुंफेचे खालते ।
समरूपान सरते पुरते । चहूंकडे ॥३॥

टीकाः—पहातां तूर्येचे वरुते । भ्रमरगुंफेचे खालते । समरूप ठाकलें तें । आत्मरुप ॥१॥ गगनाचा जालीया ग्रास । जाय पहाणे पण लयास । नामरुप गुणाभास । उरला कोठें ॥२॥ प्रथम वायू सर्व घन । तेथ जे लहरी निर्माण । तेणें जालें पोकळपण । गगन ते ॥३॥ वारिया पोटीं गगन । सगुणा दावी जें निर्गुण । ज्याचेनि तुणारु सगुण । विश्वलहरी ॥४॥ ऐसीया वारियाचीं सिद्धी । पावोनि महाभक्ता समाधी । वस्तुचिया होवोनि धुंदी । आनंदमग्न ॥५॥ वारें झणकार करी । रामनाम जयजयकारी । सांडोनि वाचाया चत्वारि । समचि जाले ॥६॥ हरीवाचें हरींचा गजर । पहात चालिला अहोरात्र । यथा तुरियेचे वर । समाचि वस्तु ॥७॥ रूप तेंचि जालें नाम । नाम तेंचि स्वरूपब्रह्म । नामीं सांचलें अनाम । नामीं कैंचे ॥८॥ रामनाम सर्वागळे । न ये आकाशाही मेळे । आकाशिया पैल आतळे । साधकासी ॥९॥ येथोनि आतुडे ही वाट । श्रीगुरुकृपें अवचट । नामीं स्वरूप घनदाट । समचि जाले ॥१०॥ समनामीं समचि वस्तु । जेथ नुरे पाहे द्वैतु । जरी कां प्रसन्न सग्दुरुनाथू । प्राचित ये ॥११॥ श्रोत्रवाणी चक्षु पैल । नाम पहातां सोज्वळ । जेथ उपाधी चंचळ । विलया गेली ॥१२॥ जेथ पा नोहे विषम । ते तो अवघेचि सम । जे कां आगम निगम । दावीचना ॥१३॥ चहू शून्यें समचि जालीं । तेथिची विषमता निमाली । एक वस्तुचि व्यापिली । अनादि जे ॥१४॥ चारी शून्याचा विस्तार । तेचि

अखिल चराचर । एकतत्त्व परात्पर । होवोनि ठेले ।।१५।। एक नाम ते श्रीहरि । आदिअंतीं पहाले कुसरी । द्वैत नाम पहातां दुरी । दुगावले ।।१६।। जीवशिवासी जो सभा । म्हणोनि तो हरि आत्मा जेथ सकळही विषमा । लाही जाली ।।१७।।

---

(४) पंचवर्टीचे शेवठी । उभे तूर्येचे पाठी । लखलखीत पाठीपोटी । वस्तु उभी ।।४।।

टीकाः—पंचमातृका ते पंचवठी । तयाचिया जे शेवठी आकाशाचिये दिठी । शुद्धाकाश ।।१।। पंचमातृकें लाभे उन्मनी । तयातु पांडुरंग गगनीं । देखिला संतजनी नयनीं । आदिबीज ।।२।। आकाशीं सूर्यचंद्र लोपला । तरी तो गगनगाभा राहिला । जरि तो अग्नि निवटला । तरी गगन तैसेचि ।।३।। उरवडिले स्फुरण कोंभा । तरी तो राहिला गगनगाभा । अरूप नाम दिव्य शोभा । गगनातु ।।४।। जेथें दिव्य तेज झळाले । आदिमध्यांत नाडळे । अवकाश स्फुरणासि आलें । प्रणव बीज ।।५।। जेथ पंचमातृका निमाली । तेथ नामवस्तुचे राहिली । जे कां उन्मनीसी टेकुली । स्मरणरूप ।।६।। तरी तें स्मरण कैसे । जें वस्तुरूप प्रकाशे । दृश्यपडळ जालेसे । ज्ये ठायीं ।।७।। प्रकृतात्मा जन्मे मरे । भासे विस्मरणाचें वारें । तयासि सारोनि परजे उरे । तेंचि स्मरण ।।८।। म्हणोनि सांगती ज्ञानेश्वर समर्थू । तेंचि परात्पर वस्तु । जेथ आपण होये विवांतु । गुरुकृपें ।।९।। ते तो वस्तू अव्यक्त । जेथ नुरलेंसे द्वैत । कल्पनेचा लवहेत । जळोनि गेला ।।१०।। जें दृष्टीमाजी कोंदलें । नवजे दोहीं हातीं लोटलें । अंगसंगे स्वयें खेळे । तेंचि वस्तु ।।११।। भागिलें तरी भागितां

नये । पहातां एकीएकचि होये । शद्वरहित शुद्धचि स्वये । एकमेव ॥१२॥ पाणी दोहातीं लोटलें । तरी पाणी पाणीया मिसळे । तैसे आकाश दुभागिलें । नोहेचि कदा ॥१३॥ शुद्धाकाश जें निघोट । स्वयंप्रकाश घनदाट । म्हणोनि त्याचें पाठपोट । दावावें काय ॥१४॥ म्हणोनियां पाठीपोटी । जाला अवघा जगजेठी । संतजनांचिये गोठी । जाणती संत ॥१५॥

---

(५) पश्चिमेचे नि पाठे । उन्मनीचेनी प्रेम लोटें । खोलोनि ब्रम्हरंध्र कपाटे । समाधीसुखा कारणें ॥५॥

टीका:—अवघड त्रिकुटांचा घांट । चढोनियां नाम चोखट । मनपवन अवचट । उर्ध्व जाले ॥१॥ आकाशाचे उपरि मार्ग । पश्चिमेची रहा चांग । अलटपलट सवेग । होवोनि ठेला ॥२॥ जेथ अमृतजीवनकळा । ऊर्ध्वमूख वाहे डोळा । जेथ जडोनि गेला डोळा । भृकुटीचा ॥३॥ योगिजन जे प्राशति । ते अमृतकळा अमरस्थिति । काळावरी मात करिती । निरोधुनि ॥४॥ यया त्रिकुटाचें उपरि । उन्मनी प्रेमाची वाहे झरी । जे कां पातली ब्रम्हरंध्री । समाधि-सुखा ॥५॥ ब्रह्मकपाट गेलो फोडोनी । ऐसी उन्मनीची स्मरणी । मनधाले रामकृष्णीं । हृदयातु ॥६॥ चैतन्याची करोनी मूस । आंत ओतिला ब्रम्हरस । भाते लाविले जयास । प्राणापान ॥७॥ तेणें जठरीं पेटला अग्नि । समधातूसी आटवोनी । जीवनकळीचें जीवन गाळोनी । ओसंडिले हृदयात ॥८॥ मग होवोनि मनाची शुद्धि ।

सांधोनि झाडिलो नाडीची सांधी । मनपावनाचा अवधी । एक केला ॥९॥ मग जो चाले पवन सुषुम्नोसि रोखून । सकळ द्वारांचें करोनि रोधन । सुषुम्नाकार जालासे ॥१०॥ तंव ते सुषुम्ना चालली । जेथोनि प्राणकळा धांवली । होवोनि गेली ते तुली । जीवनकळा ॥११॥ तया रामकृष्णकळेमाझारी । मनाची जाली उन्मनपरी । अकुंउगति ते साचारी । जीवनकळा ॥१२॥ ओलांडिलें गगनशून्य । पुढें लाधलें शुद्धगगन । पुढें सांडिलें अःशून्य । निरशून्या ॥१३॥ ब्रह्मकपाट फोडोनि नयनीं । जीवन गेलें महाशून्यीं । तेचि ब्रह्मरंध्र खोलोनि । समाधीं आले ॥१४॥ ब्रम्हकपाटीं त्रिनेत्र । लावितां खोलिलें ब्रह्मरंध्र । जें काय ब्रह्माचे द्वार । बिंदुमात्र ॥१५॥ पहतां दिसे अणुप्रमाण । परी सामावलें गगन । तेथ पातुलें जीवन । समाधिसुखा ॥१६॥

---

(६) अजपजपाचेनि छंदें । अनुहताचेनि नादें । त्रन्नावीचें निजछंदें । स्वरूप देखावें तूर्येवेळे ॥६॥

टीकाः–अखंड जप चाले देहीं । म्हणोनि ते अजपा होई । जपावेगळी परी कांहीं । नोहेचि जेथें ॥१॥ सूर्यापाशीं दिनरात । बोलणें काय हें तेथ । जन्मकरण किमर्थ । अमृतापाशीं ॥२॥ अखंड जालीयां तें सुख । बोलावें काय सुखःदुख । आत्मरूप जेथ एक । मी तूं काय म्हणावें ॥३॥ शद्ध जालीया परिपूर्ण । दावित नये शद्धप्रमाण । बिंदु जालीया परिपूर्ण । उपाधि कोठें ॥४॥ तेचि जाली येथपरी । जप चालिला अहोरात्रीं । म्हणोनियां कोणीतरी ।

अजपा नाम ठेविलें ॥५॥ एकविसहजारसहाशें प्रमाण । चाले दिनरातीं श्वासांचे श्वसन । तितुकें अखंड चाले स्मरण । आजपाते ॥६॥ कायीं व्यर्थ जाय नाम । तयासी जपतां पूर्ण काम । अजपा जप तो उत्तम । बोलिलासे ॥७॥ लुब्धालिया अजपा छंदे । रंगला अनुहता-चेनिसादें । जरि कां मन नाम नादें । मेळाविले ॥८॥ डोळियां डोळा मिळवून । जरी कां वाणीरूप श्रवण । जालें एकचि जीवन । एकसरा ॥९॥ येणें रीति नामछंद । साधितांची हा गोविंद । प्रगट अनहुतनाद । श्रवणपुटी ॥१०॥ अनुहातघंटाश्रवणीं । श्रवणाकार जीवन तयनीं । प्राणकळा गगनांतूनी । श्रवणीं आली ॥११॥ नयनाकार श्रवणवाणी । प्राणकळाही जेथूनी । ओघरती निशिदिनीं । नाद तेथें ॥१२॥ सोहं चक्रीं छेडतां तंत । धारणेचा तणावा येत । सोहंतार नाद देत । मंद्रघोर ॥१३॥ महाशद्व शद्बीं आला । तो नादे घुमोनि ठेला । तेथें निजछंद लागला । सत्रावीचा ॥१४॥ सोळाबाराची मिळणी । रामकृष्ण ओविले मणी । तयाचिये एकपणीं । सत्रावी वाहे ॥१५॥ सत्रावी ते जीवनकळा । ऊर्ध्व अमृतओघ गेला । आकाशींया लागता डोळा । स्वरूप दिठी ॥१६॥ रामकृष्णीं स्वरूप ठसा । पूर वोसंडे गगनासा । सारोनि सकळही दृश्या । एतुलिया ॥१७॥ आतां एकचि स्वरूप । जेथ आटले पुण्यपाप । गगनातु अग्निस्वरूप । पतिप्रभा ॥१८॥

---

(७) अंगुष्ठप्रमाण रारा यंत्र । ऊर्ध्व लक्षुनि अर्धमात्र । भेदिला मसूरप्रमाण नेत्र । चिन्मय स्वरूप पहावया ॥७॥

टीका:—पंचमातृकांचेवर । पाहिलें हे **रारायंत्र** । ज्या उपरि अर्धमात्र । चित्कला ते ।।१।। जेथ आकाशाची लावणी । जाली दृश्याची पेरणी । श्वेतश्याम कळारूपिणी । शीतऊष्ण ।।२।। अर्धमात्रेचिया अरुते । रारा यंत्र पाहिलें तें । त्याचे तेजें अर्धमात्रेते । लक्षिले ऊर्ध्व ।।३।। ललाटाचिया तटी । ब्रह्मरंध्राचे ऐलपटी । रारायंत्र चित्कळा दिठी । अंगुष्ठमात्र ।।४।। जेतुली पहातां हंसस्थिति । तेजोरूपात्मप्रचीति । सोहं हंसाची अनुवृत्ति । उजाळली ।।५।। प्राण पातला हंसगति । म्हणोनि चालिली अनुवृत्ति ऐशी साक्षात्कार स्थिति । तेजोमय ।।६।। तेणें लक्षिली अर्धमात्र । साक्षी आत्मा जो स्वतंत्र । तेणें भेदिलासे नेत्र । मसूरप्रमाण ।।७।। आपणांसि पहाया आपण । भेदिलेसें शून्यपण । जेणे आथिलेसें द्वैतपण । आत्मसुखा ।।८।। मग ते चिन्मय पडले गांठी । पाहतां शून्याचें शेवटी । नीलबिंदुमात्र दृष्टी । लक्षितांचि ।।९।। जेथ पहाणें विसावलें । गगनाचें देखणें आटलें । पहाणेपण तें निमालें । सकळ दृश्य ।।१०।। जरि कां उदयीं जाय तरंग । तरी सिंधू तो अभंग । लक्ष्य लक्षतां प्रसंग । उरेल कायी ।।११।। लक्ष्य लक्षी स्थिरावले । तरी तें अलक्ष्याचे जालें । जेणें स्वरूप दाखिलें । चिन्मयाचे ।।१२।। चंद्रसूर्य शिणले नयन । जेथ गेले हारपोन । चैतन्य विश्रांतिकारण । पातलें जेथ ।।१३।। जीवनाचें करोनि मंथन । जे निर्गुणची जाले सगुण । सोहंतत्त्वीं गगनीं गहन । भरोनि ठेलें ।।१४।। नीलबिंदूचिया पोटीं । चिदकाशाचेये दिठी । चिन्मय स्वरूपाची गोठी पहातां दिसे ।।१५।। जीवशिवांची मिळणी होवोनियां सोहंगगनीं । जीवन प्रगट सगुणपणीं ।

चिन्मय ते ॥ १६ ॥ तेथ साक्षात्कार स्वरूप । जेणें नुरलासे संकल्प । समाधानचि अपाप । हांवोनि ठेले ॥१७॥ ज्ञानराजा हे दृष्टी लाधली । तेचि पाहिजे साधिली । सद्गुरुनाथें कृपा केली । तरीच घडे ॥१८॥

---

(८) खोलोनि दसवेद्वारांचे कवाडपाठीं । मनउन्मन परेच्या तठीं । अरूप दिसतसे जगजेठी । चहूंकडे ॥८॥

टीकाः—षडचक्राची जे फिरकी । तेथें खावोनि एक गिरकी । त्रिवेणी या उर्ध्वमुखी । व्हावे कारे ॥१॥ त्रिगुणाचें उल्लंघन । करूनि त्रिकुटीं आरोहण करितां सद्गुरु सुप्रसन्न । कृपा करिती॥२॥ श्रीहाट गोल्हाट औटपीठ । ओलांडोनियां अवचट । मनाचे करोनि उन्मन निघाट । दशमद्वार दावियलें ॥३॥ नवद्वाराचें निरोधन । करोनि साधिलिया आसन । धारणा झालीया धारण । दशमद्वार आतुडलें ॥४॥ जें पहातां अतिगहन । अणुहोनि सूक्ष्मप्रमाण । जेथ निवटे अहंपण । मूळीचे मूळीं ॥५॥ जेथ दिसे पांडुरंग । दावी अपुलें पांडुर अंग । श्वेतकळा जे अभंग । गगन दिठी ॥६॥ दशमद्वारातु हे स्थिती । दशमद्वारीं उन्मनवृत्ति । परेपासोनियां चित्तीं । स्मरण चाले ॥७॥ जेथ आकाशाचे निमालें । ऐसें दशमद्वार आतळें । चंशून्याचे लया गेलें । नांदे जेथें ॥८॥ तेथ श्वेत कळेविण । काय दाखवावें आन । अरूप आत्मा जो अगुण । तोचि उरे ॥९॥ विहंगम कपि मीन । मार्ग परतले जेथून । पिपिलीका मार्ग गहन । तोहि अता राहिला ॥१०॥ चत्वार देहाचा निरास । होवोनि

सांडितां हें दृश्य । अरूप दशमद्वारीं प्रकाश । कोंदले कळे ॥११॥ मग ते चहूं ठायीं जाले । तयाविण कांहीं नाडळे । ऐसें सत्य सत्य केलें । सद्गुरूनाथें ॥१२॥

---

(९) परेचिया उपरि । ऊर्ध्वगगनीं लागली खेचरी ।
नाटोपती आनंदलहरी । समाधिसुखाचिया ॥९॥

टीकाः—आकाशाचें पैल जावोन । देखियेलें उर्ध्वगगन । जें कां गगनाहोनि आन । शद्बस्फुरण न राहे ॥१॥ जेथ उरलेसे अगुण । पहातां कांहींच नाहीं गुण । गुणासवें जावोन । मिळालोसे ॥२॥ तव जालो गुणातीत । ज्या संत म्हणती अव्यक्त । नामरूप हें प्रकृत । उरलेना ॥३॥ अनंताचे अनंत नाम । ते तो बोलिले सर्वोत्तम । प्रकृत नामरूपाहोनि परम । शद्बागळे ॥४॥ गुणा आगळे नामरूप । म्हणोनि अनंत नामे अरूप । एक तत्त्वाचि अपाप । हातीं आलें ॥५॥ शद्बगुणाचें परावर्तणें । जेथ एकाचि पहाणें देखणें । लक्ष भेदोनि अलक्ष्यपणें । अंग पहालें ॥६॥ आत्मयाचें अंग । पारदर्शक जैसे भिंग । एक वस्तुचि अनंग । उरलीसे ॥७॥ प्रकृत जीवनोहोनि अगळा । चंचळू हे दावी डोळा । तोचि होवोनियां ठेला । आत्मपणें ॥८॥ एवं पावोनि अगुण । ऊर्ध्व लक्षिलें गगन । जयालागी बोलती शून्य । अःशद्बहि गिळिलासे ॥९॥ तेथ तंद्री राहोनि गेली । प्रस्फुट वाचाही खादली । शीतळ वाणीही लोपली । स्फुरणापैल जे होती ॥१०॥ नाम साराजिव्हा जैं खादली । जीवन ओतिलें जीवनकळीं । प्रस्फुटगगन दिठीं कमळीं । ऊर्ध्व

जाले ॥११॥ तेथोनि जीवन ऊर्ध्व चाली । गति अकुंठित जाली । म्हणोनि खेचरी लागली । पहातां पहातां ॥१२॥ खेचरी मुद्रेचा आनंद । कारण ते दृष्टि अभेद । जरी कां जाला सूक्ष्मभेद । चित्कळें आला ॥१३॥ परी ते चित्कळा न जाणली । तरी वृत्ति भ्रामित जाली । सुखीदुःखी हे पडली । गुंती कैसी ॥१४॥ अभेदासी आनंदलहरी । उसळती जीवनाभीतरी । समाधिसुखाची कुसरी । बानावें काय ॥१५॥ हें सुख सर्वांगळें । अभेदावाचोनि न मेळे । गुरुशिष्याहि ये वेळे । अभेद होती ॥१६॥

---

(१०) खोलोनि दशमद्वारीच्या छिद्रा । जातां भेटी रामचंद्रा । योगिया लागली योगमुद्रा । चहूंकडे ॥१०॥

टीकाः—खोलतां दशमद्वार छिद्र । आंत भेटे **श्रीरामचंद्र** । आरूढ जे कां **हंसावर** । तेजोरूप ॥१॥ अर्धमात्रेचिया अरुती । पंचमातृकेपरती । कमलमुखी हंसगती । गगनाच्या ॥२॥ सोहं सोहं अनुवृत्ति । जेथ पंचप्राण विचरती । तयावरी पां निगुती । रामरूप ॥३॥ सूर्यचंद्र कळा सरली । जे गगनापाशींच थकली । पैल अनुवृत्ती जाली । रामरूप ॥४॥ पीत स्वरूपाची कळा । जेथ लागला गगन डोळा । तयेवरी पा नटला । रामचंद्र ॥५॥ अर्धमात्रेचिया पोटीं । पंचमातृकेचे पाठी । प्राणापैल हंसा मिठी । रामचंद्र ॥६॥ नवल तयाचा प्रकाश । दिसे झांकिलिया दृष्टीस । जो न ये उदयास्तास । कदाकाळीं ॥७॥ जो काळा ना सावळा । ढवळा ना पिवळा । जेणें जीवाची जीवनकळा । उजाळली ॥८॥

ऐसा जयाचा प्रकाश । पहातां जो अविनाश । पहाणें पहाणेपणास । जेणें आलें ॥९॥ हंसावरी श्रीराम दिसत । सांगती सद्गुरु हनुमंत । तेथ दृष्टी जडली निभ्रांत । सत्य सत्य त्रिवाचा ॥१०॥ हंसावरी हें जीवन । हंसावरी तगला प्राण । प्रत्यक्ष रामराय आपण । हंसावरी ॥११॥ तेथ जे लागली मुद्रा । तेचि योग्याची योगमुद्रा । चहूंकडे रामचंद्रा । भेटी जाली ॥१२॥

---

(११) चहूं देहाची साक्षिणी । उभी असे गोल्हाटगगनीं । अवस्था ते उन्मनी । भोगिती योगी ॥११॥

टीकाः—चहूं देहाची साक्षिणी । उभी गोल्हाटींचें गगनीं । गोल्हाट गगन गेलें भरोनि । सुषुप्तिया ॥१॥ अवकाश अधिष्ठान । तेणेंचि अस्तिभाति गुण । सकळही अवस्था संपन्न । तेणेंचि योगें ॥२॥ तेणेंचि प्रियाप्रिय जालें । तेणेंचि सत्य उदया आलें । नामरूप गुणें केलें । झाकोळलें ॥३॥ तेणेंचि जालें बोलाबोल । निर्मियेलें दृश्यपडळ । सुषुप्ति व्यापिलें केवळ । गोल्हाट गगन ॥४॥ तेथ चित्कळा साक्षिणी । चहूं देहाची स्वामिणी । सुखदुःखाची कहाणी । सांगतसे ॥५॥ सुखदुःखाची जाणीव तेथ । तोचि होय परावर्त । तेणेंचि सुखदुःख भासत । इंद्रियासी ॥६॥ पहातां सुखीदुःखी कोणी । व्हावें कायसें म्हणोनि । भ्रांतियोगें जाणीवपणीं । सुखदुःख ॥७॥ सुखदुःख जाय जेथें । चित्कळेंपाशिंया निरुतें । साक्षीरूप चित्कळा तें । संबंध कोण ॥८॥ म्हणोनि सुखदुःख पाहीं । कांहीं उरलेंचि नाहीं । आपआपण या

ठायीं । आपणाचि ॥९॥ म्हणोनि या निशिदिनीं । पावलों अवस्था उन्मनी । मन धालें रामकृष्णीं । हृदयातु ॥१०॥ मनाचें हरलें मनपण । म्हणोनि अवस्था उन्मन । सकळ इंद्रियें समाधान । हरिनामें ॥११॥ ऐसी उन्मन अवस्था योगी । रामकृष्णनामीं भोगी । सकळ इंद्रियें असंगी । सर्व संगीं ॥१२॥

---

(१२) त्रिराठाचें नाभीकमळीं । सेजटी हे सहदस्त्रळीं।
सोहं नादे लागली टाळी । योगिराजा ॥१२॥

टीकाः—सोहमस्मि नाद गहन । अनुवृत्तीचा वाहे पवन । गगनीं जें सांठलें गगन । प्रस्फुटपणें॥१॥तया नादे जीवनकळीं। विराठाचें नाभिकमळीं।महाशून्यातु झळाळी । सहस्त्रदळ॥२॥जेथ पूर्णात्मदर्शन । जीवाचें सरलें जीवपण । तेचि जाले अनुसंधान । अखंडत्वें ॥३॥ तेचि परिपूर्ण अखंड । अणुमात्र नोहेचि खंड । स्वरूप उजाळलें प्रचंड । सहस्त्रदळीं ॥४॥ भाव आटले रामकृष्ण । तेचि पहाता जीवपण । आत्मस्वरूप गहन । प्रत्यया आलें ॥५॥ तेथेंचि लागली टाळी । जे कां नामेंचि उटाळी । द्वयाद्वयासी जे टाळी । काय सांगो ॥६॥ धन्य धन्य ऐसा योगी । आत्मस्वरूपासी जो भोगी । राहोनियां सर्व संगी । असंग जो ॥७॥ उदकीं जैसें कमलपत्र । तैसें मन ज्याचें विचित्र । असोनियां इच्छातंत्र । सकळापैल ॥८॥ स्वयेंचि स्वतः सिद्ध जाला । ऐसा योग सर्वांगळा । ज्ञानाईनें साध्य केला । गुरुकृपें ॥९॥ धन्य धन्य ज्ञानदेव । स्वयेंचि जाले देव देव । म्हणोनि नवलाव अपूर्व । देखियेला ॥१०॥ सांगितली अनुभवगोठी। सर्वांवरी प्रेमदृष्टि । प्रेमाप्रेमाची पडतां मिठी । कळे गुज ॥११॥

[१३] खेचरीं उंच उंच जावें। उन्मनी नयनीं स्थिरावें।
समाधिसुख स्वभावें। दिसो लागे ॥१३॥

टीकाः— जे कां खेचरी लागली। टकीसी टक मिळाली। देहवृत्ति हारपली। आपणपें ॥१॥ उंच उंच जाय जीवन। पहाणियां मिळालें गगन। मनाचियें उन्मनपण। नयनातु स्थिरावलें ॥२॥ चंचळ जाले अचळ। उरला चिदांशु केवळ। सर्वांग होवोनि शीतळ। काय घाले ॥ ३ ॥ मग पावली समाधिअवस्था। सहज लाधली सर्वात्मता। निजसुख स्वभावता। लाधलें कीं ॥ ४ ॥ आपुला भाव तो स्वभाव। म्हणोनि भावापरी देव। जे का ज्ञानस्वरूप देव। निजगुज लाधलें ॥ ५ ॥ निजगुजा गूज जोडलें। मोहनाचे मोहन मिळालें। पहातां तटस्थाचि जालें। दोनी नेत्र ॥६॥ म्हणोनि तेचि पहाणें जालें। काय पहाणें आणिक उरलें। समाधिसाधन सिद्ध जाले। येणेंपरी ॥७॥ समाधी ते समाधान। काय बोलावें येथ आन। नवल येथिचे महिमान। जाणती संत ॥८॥

---

(१४) खेचरीचेनि लागवेगें। उल्लंघोनि पश्चिममार्गे।
घेतला चिन्मयाचा दुर्ग। परेहोनि परता जो ॥१४॥

टीकाः—खेचरी राहिली लागोन। ऊर्ध्व चालिलें जीवन। उलट **पश्चिममार्ग** गहन। ओलांडिला ॥१॥ पहातां हा सूक्ष्म मार्ग। ऐल केलें एकवीस स्वर्ग। स्वरांतोनि गमन सांग। होवोनि

ठेले ॥२॥ मग चिन्मय दुर्ग अलक्ष । घेतला ज्ञानराजें प्रत्यक्ष । होवोनियां अतिदक्ष । एकसरा ॥३॥ हे तो दुर्ग अति सान । पहातां दिसे अणुप्रमाण । सप्तसिंधूचें आवरण । जयावरी ॥४॥ नीर समुद्र पहातां नेत्र । सत्रावी ते क्षीरसमुद्र । नाकीं दधि खारा शरीर । रत्नाकर नाभिया ॥५॥ माथा सिंधु तो मदन । हृदयीं पहातां विस्तीर्ण मन । ऐसे दुर्ग अति कठिण । योगिया गवसे ॥६॥ दुर्ग अलक्ष परेपर । खेचरी जरी कां तत्पर । लक्ष्या लक्ष मिळतां सत्वर । प्रत्यय गोठी ॥७॥ जया गुरुकृपें ज्ञान । ऐसा योगिराज आपण । घेई दुर्ग ते कठीण । सत्य सत्य ॥८॥

---

(१५) औटपीठाचींये तळीं । भ्रमरगुंफेचिया पाठारमुळीं । चिन्मय मोती झळाळी । महातेज ॥१५॥

टीकाः—औट पिठाचें शेवटीं । भ्रमर गुंफेचे तळवटीं । नवल प्रत्ययाची गोठी । मौक्तिकरूप ॥१॥ धुताचिये मोतीं जळीं । सूर्यकिरणीं जेवि झळाळी । तयेपरीच हे पहाली । मुक्तवस्तु ॥२॥ जें पहातां अति सतेज । निजाचेहि निजगूज । नामीं सांचलें अनाम सहज । उघड डोळीयां ॥३॥ निज उघडपणां आलें । तंव तें उपाधिपैल जालें । साकारातीत होवोनि ठेलें काय सांगो ॥४॥ जेथ न पोचे नजर । जेणें फोडिलें अंबर । रूप पहातां अरुवार । गगनटाकें ॥५॥ बिंदुमात्र नील मोती । जे कां सत्य अखंड स्थिति । अनंत ब्रम्हांडे होती जाती । जये ठायीं ॥६॥ हरिहरांचिया मूर्ति । जयापोटीं येती जाती । ऐसीया विखुरली

मोती । शून्यापाशीं ॥७॥ अर्धमात्रेचिया उपरि । दिसे मौक्तिक झालरी । दाही दिशेसी लहरी । मोतियाची ॥८॥ पहातां हे मुक्तदशा । उरलीच ना जीवदशा । होवोनि ठेला नव्हताचि ऐसा । अनन्यपणें ॥९॥ जाणीव नेणीव हें स्थिती । नोहे उच्चारणीं निगुती । तोचि लक्षिलें अलक्ष मोती । पाणीदार ॥१०॥ जाणनेण पैल अभ्यासू । करी तोचि विष्णुदासू । जयाची सुमति प्रकाशू । अध्यात्मिया ॥११॥

---

(१६) पायातळीं तळपें ब्रह्ममणि । मकारोहोनि उंच गगनीं । आदिमध्यअवसानी । त्याचा मार्ग न सांपडे ॥१६॥

टीकाः—पायीं तळपे ब्रम्हमणि । अकारापैलाडू गगनीं । मकाराहोनि । अति उंच ॥१॥ मकारीं पहातां उकार । उकारीं पहातां अकार । प्राणपण जे साचार । शद्बपणाचे ॥२॥ अकार स्वर शद्बी प्राण । स्वयें बोलिले भगवान । नातरी शद्बा शद्बपण । कोंवि येई ॥३॥ मकार तो नादस्थिति । उकार ते पहातां गति । अकार अधिष्ठान प्राचिति । गगनाची ॥४॥ तयापैल ब्रह्ममणी । तळपे कैंचा उन्मन-गगनीं । चंद्रसूर्य हारपोनि । गेले जेथ ॥५॥ जेथ जाले पा अद्वैत । परिपूर्णाचि निभ्रांत । वर्तुळातु आदिमध्यांत । दावावें काय ॥६॥ जाले एकादी अवसान । आदिमध्यअंत दावी कोण । निशिदिनीचें पहाणें आटोन । गेलें जेथ ॥७॥ जेथ आदिमध्यांत ऐलीकडे । तेथ मार्ग कोंवि सांपडे । ब्रह्ममणीचिया उजेडें । गगन लोपे ॥८॥

(१७) स्वरूपीं भेदिलें सारे गगन । ब्रह्मी तटस्थ दोनी नयन । अखंड समाधि समान । भोगिती योगी ॥१७॥

टीका:– सूक्ष्माहोनी सूक्ष्मपण । अणुपरमाणु गेले भरोन । तया गगनीं राहिलें शिरोन । स्वरूप हें ॥१॥ आत्मरूपीं चंचळपण । तेणेंचि झालें पोकळपण । दृश्याचें जें अधिष्ठान । पहाणें जालें ॥२॥ पहाणेंचि जालें पहाणेपण । पहातां ते वस्तुचि आपण । तयाचिये अधिष्ठान । स्वरूपाचि ॥३॥ पहातां इये सर्वाठायीं । स्वरूपा-वाचोनि कांहींच नाहीं । गगनीं तरी भरले कायीं । तयाविण ॥४॥ गगनाचें गगनपण । कोठें आहे तयांवाचून । तरंगाचे तरंगपण । पाणीच जेंवि ॥५॥ म्हणोनि स्वरूपीं भेदिलें गगन । तेंचि राहिलें लोचनीं भरून । म्हणोनि तटस्थ नयन । दोनी जाले ॥६॥ दोनी तटस्थ जाले नयन । गेले दृष्टीचें द्वैतपण । आतवरि एकाचे पूर्ण । आत्मरूप ॥७॥ म्हणोनियां समसमान । जाला श्रीहरि आपण । समाधि भोगितो गहन । अखंड योगी ॥८॥

---

(१८) मनाची चंचळता । मोडोनि स्वरूपीं पडला गुंता । मिळोनि गेलें आत्मया अनंता । मन मुकलें मनपणा ॥१८॥

टीका:– तेथ उरलें नाहीं गगन । तेथ कैंचे शब्दपण । शब्दाचि ना तेथ मन । कैंचें उरे ॥१॥ अवकाश अधिष्ठान । तेथेंचि जालें सूक्ष्म मन । शुद्ध संकल्प अतिगहन । महाशून्यीं ॥२॥

रामकृष्णीं शुद्ध संकल्प। जे कां स्थिती निर्विकल्प। मन:संकल्पीं विकल्प। उदेला कां ॥३॥ मन:संकल्प नोहे शुद्ध। येरवी चिदानंदी बिंद। स्वरूपीं गुंतडा अगाध। जीवनाठायीं ॥४॥ शुद्धसंकल्प मनकमळीं। जीवन चाले जीवनकळी। तेथ आपणाचि जाली। विश्रांति कीं ॥५॥ स्वरूपीं गुंतलें मन। गुरुकृपेचें विज्ञान। परतले उन्मनपण। समाधान अखंड ॥६॥ शुद्धसंकल्प गेला विरोन। ऐसें रामकृष्णजीवन। श्वेतश्यामकळीं पूर्ण। आत्मया ऐसे ॥७॥ म्हणोनि आत्मा तो अनंत। जीवाविला साक्षी जेथ। मिळोनि गेलियाजि तेथ। कैसोनि मन ॥८॥

---

(१९) स्वरूप उभें तूर्येचे मेळे। अर्धपनीं अरूप खेळे।
दसवे द्वारीं ढळढळ उसळे। महातेज ॥१९॥

टीका:—तूरीयेचिया साधनमेळी। साधन साधोनि ऊर्ध्व ओळी। गुरुकृपें चालितां चाली। स्वरूप दिसे ॥१॥ अंगुष्ठ चोखीत श्रीहरी। वटपत्रीं क्रीडा करी। सहस्रदळाचिया उपरि। नवल जालें ॥२॥ निर्गुणाची नवलपरी। देखियेली चिन्मयनेत्रीं। जीवन हें तयामाझारी। मिळोनि गेलें ॥३॥ दसवे द्वारातोनि जातां। सहजानुभव देखतां। शून्य देखणें शून्या मिळतां। शून्याचि जालें ॥४॥ तंव तें जीवन ब्रम्हरंध्रीं। केवळ पहाणिया माझारी। तेथेंचि स्वरूप साक्षात्कारी। सहस्त्रदळीं ॥५॥ पहातां हें दशमद्वार। नवल तेजाचा प्रकार। ढळढळ महातेजसागर।

उचंबळला ॥६॥ महासागर दाटला । तो नयनपुटां मिळाला । नयनातोनि जीव धाला । निजसुखें ॥७॥ आत्मयाची केवल दृष्टी । त्याचें अग्र शून्य दिठी । जेथ होय उठाउठी जीवनाची ॥८॥ तेथ आपणपे पहाणें । आपआपणां भेटणें । दशमद्वारीं ऐक्यपणें । एकात्मते ॥९॥ दृष्टि अग्रशून्यसार । तेंचि सत्य दशमद्वार । जये ठायीं मधुकर । खेळतसे ॥१०॥ दशमद्वार अति सान । जेथ रिघालें गगनीं गगन । जेथ शून्यहि विलीन । होवोनि ठेलें ॥११॥ बीजामाजीं सकळवृक्ष । तैसेंचि तेथ दृश्यादृश्य । व्यक्ताव्यक्त हे ज्यास । जाईजे पा ॥१२॥ तरंग उदकीं निर्मिला । तो तेथेंचि लया गेला । तैसा प्रत्ययो येतुला । दशमद्वारीं ॥१३॥ पिपिलिका मार्ग गहन । तयेपरी होवोनि लीन । ऐल सांडिलें गगनीं गगन । अवघेंचि ॥१४॥ ग्रासिली जीताची ओवरी । रामकृष्ण शून्यामाझारी । दोन शून्यातु साचारी । एकचि शून्य ॥१५॥ रामकृष्ण हें जीवन । जहालें इये शून्यातून । गोनाम शब्द विलीन । इये पाठीं ॥१६॥ ऐसे दशमद्वारींचें छिद्र । यासीच । बोलती ब्रम्हरंध्र । पैल सहस्त्रदळचक्र । आत्मयाचें ॥१७॥ संतजनी प्रत्यय बोलिला । जो का सहस्त्रदळीं आला । दशमद्वार शब्द योजिला ब्रम्हरंध्रा ॥१८॥ ऐसें येथिचें दशमद्वार । जेथ निर्गुण साक्षात्कार । स्वयंब्रह्म ज्ञानेश्वर । होवोनि ठेले ॥१९॥ नवल येथिचें निर्गुण । जेथ निमालें सगुण । अरूप ते अति गहन । क्रीडा करी ॥२०॥ जया विशेषरूप नाहीं । तेंचि अरूप बोलिले पाहीं । निर्गुणाची नवलाई । काय सांगो ॥२१॥

---

(२०) इडापिंगलासुषुम्नामेळीं । खेळी महाचातुर्येंचे खेळी । मग सहजस्वरूपीं लागली टाळी । योगिराजा ॥२०॥

टीकाः—इडापिंगलाचे मेळीं । सुषुम्ना वाहे ऊर्ध्व गोळी । महातुरीय खेळीखेळी । जीवन हें ॥१॥ इडापिंगलीं जीवन । परि तयाचें पृथकपण । दोनीमाजी समसमान । सकळ पिंडी ॥२॥ रामकृष्ण नामेंकरून । होतां तयाचें मीलन । सहज होय परिपूर्ण । गिळोनी गगन या देहीं ॥३॥ गगने तयाचें पृथःकरण । चिदांश पहातां अपूर्ण । तयाचिये अधिष्ठान । गतिरूप ॥४॥ पहातां इथें चंचळगती । शब्दगुणांची हे स्थिती । घेतली रोकड प्रचिती । संतजनीं ॥५॥ इडापिंगला एक होवून । जाले पूर्ण गुणीं जीवन । ऊर्ध्वमुख करी गमन । गगनातु ॥६॥ मग स्वरूपीं लागली टाळी । अद्वय नामाचिये मेळी । हरिनामाचें कल्लोळीं । सहजेचि ॥७॥ सकार हकार जन्मा आले । तेचि सहजरूप आतुडलें । परम योगिया लाधलें । सहजपणें ॥८॥ सहज लाधली चित्काळा । गवसिली योगिया कळा । तेथ जडोनि गेला डोळा । गगनाचा ॥९॥

---

(२१) अजपाजपाचें आसनीं बैसावें । मन मुरडोनीं स्वरूपीं लावावें । गोल्हाट मंडळ भेदोनि जावें । समाधिसुखा कारणें ॥२१॥

टीकाः—जागृत स्वप्नस्थिति मारोन । घातलें अजपाजपासन । मनाचिये मुरड साधोन । स्वरूपासी लावीयले ॥१॥ अजपाचा जप

गहन। सुषुप्तिया केवल स्मरण। अंतरिया सावधान। जागृतपणें ॥२॥ जरि कां ते पा सुषुप्ति। परिपूर्ण तेथ ही जागृति। योगी हे खूण जाणती। सत्यसत्य ॥३॥ अगम्य तेथिचें साधन। जेथ बुडालें गगन। नुरले देहाचे देहभान। स्मरणमात्रें ॥४॥ सूर्यचंद्राची कासया कहाणी। कईच गेले हारपोनि। काया माया लोक तीनी। हारपेले ॥५॥ स्थूल सूक्ष्म आणि कारण। देह गेला महाकारण। मायेचेंहि आडरान। मावळलें ॥६॥ जेथ हारपे निशिदिन। तेथ काय त्याचें गमन। मग कैंचे जन्ममरण। पापपुण्य ॥७॥ जेथ पापपुण्याचि नाहीं। स्वर्गपाताळ तेथ कांहीं। इडापिंगला सुषुम्नाहि। उरेचिना ॥८॥ ऐसें चालिलें साधन। स्वरूपीं या एकपण। गोल्हाटमंडळभेदन। मग केलें ॥९॥ सोहं अनुवृत्ति समाधि। लागवेग जेणें नादी। जाली अनुसंधानासिद्धि। येथचि पा ॥१०॥ चारसहा करिती ध्यान। ऐसी समाधि गहन। तेचि पावावया खूण। गोल्हाटमंडळ भेदियलें ॥११॥

---

(२२) देह नगरांतुनि आहे वाट। चिदाचक्राचा चढोनि घाट। सहस्रदळीं समाधि अचाट। भोगिती योगी ॥२२॥

टीकाः— देहनगरीं इयें वाट। त्रिकुट श्रीहाट गोल्हाट। पुढें पहातां औटपीठ। भ्रमरगुंफा ॥१॥ पुढें पहातां ब्रह्मरंध्र। चिदाचक्र तयावर। घाट कठिण साचार। उल्लंघाया ॥२॥ जो

कराया उल्लंघन । करणे लागे प्राणार्पण । सोहं अनुवृत्ति गहन । तद्गत प्राण ॥३॥ ऐसि करोनि प्राणार्पण । हारपे जिवांचे जीवपण। रामकृष्णगति गहन । वृथा मीपण नयेचि ॥४॥ पैल सहस्र दळ निघोट। तेथ समाधि अचाट । घनानंद घनदाट । एकसरा ॥५॥ समाधि ते समाधान । केवळ बुद्धिगम्य गहन । पहातां हें विज्ञान खूण । अरुती टेली ॥६॥ बोलतां चालतां देखतां । तैसेचि श्रवणपुटी पहातां । जे पा अढळचि सर्वथा । इयें संधी ॥७॥ येथ जे कां अवधि । तेथ साधिली हे संधि । इया सहजसाधनसिद्धि । समाधि जोडे ॥८॥ सहजसमाधि सहजासन । जयांचे सहज साधन । ऐसा योगिराज आपण । समाधि भोगी ॥९॥ सहस्रदळी समाधि अचाट । ज्ञानराज भोगिती चोखट । जे स्वयेंचि घनदाट । स्वरूप जाले ॥१०॥ शब्दगति चक्षुनाद । श्यामामाझारी अभेद । जे कां असे स्वयंसिद्ध । समाधिरूपें ॥११॥ तेचि समाधि साधिली । जे कां सकळा श्रेष्ठ जाली । सोहंरूपाचिये मेळीं । सहस्रदळीं ॥१२॥

---

(२३) सहस्रदळींचे शेवटी । पैल तूर्येचे पाठी ।
चिन्मय मोती दिठी । दिसताहे ॥२३॥

टीका:—औटपीठापैल पाठी । आत्माचे भरे केवल दृष्टि । साक्षात्कार हा संपुटी । नयनांचिये ॥१॥ समत्वाची जाली पुष्टी । जरि कां रामकृष्णीया दिठी । तरी सहस्रदळीं शेवटी । चिन्मय मोती दिसताहे ॥२॥ चिन्मय जे मुक्त स्थिती । तेचि बोलिले चिन्मयमोती । चिद्रूप ते पहातां गति । शून्याआतु ॥३॥ शून्याआतु

रामकृष्ण । तेचि चिद्रूप सगुण । तयापैल ते निर्गुण । सहस्त्रदळी ॥४॥ सहस्त्रदळिया सद्रूप । चिन्मय जे निर्विकल्प । संत बोलिले मुक्तरूप । उघडपणें ॥५॥ परिपूर्ण स्वतःसिद्ध । नित्यत्वेंकं शुद्धबुद्ध । पहातां तेजाळ अगाध । निरुपाधिक ॥६॥ साक्षात्कार इये दिठीं । पहातांचि पडे मिठी । दाटे आल्हाद दृष्टिपुटीं । एकसरा ॥७॥ ऐसे ज्ञानराजा जालें प्रेम । प्रेमासी मिळालें । अंतरींचें अंतरीं फावलें । गुरुचें गुज ॥८॥

---

(२४) नवाचे माझारी । औटपीठकळसावरी । गर्जे सोहं नाद मोहरी । स्वरूपधेनु पहावया ॥२४॥

टीकाः—चिणितिपासोनियां भेरी । ऐशा उठती नादलहरी । नवनादाचिया उपरि । औटपीठ ॥१॥ औटपीठकळसावरी । पहातां ते अतिकुसरी । नवल तेजाचिया परी । वर्णवेना ॥२॥ जीवनरस स्थिरावला । ऐसा कळस पहाला । महाशून्यातु उजाला । तेजोरूप ॥३॥ म्हणोनि औटपीठकळसावरी । म्हणिजे सहस्त्रदळा-माझारी । गर्जे सोहं नाद भारी । सोहंस्वरूप पहावया ॥४॥ त्रिपदा तेचि गायत्री । सोहं स्वरूपिणी साचारी । देखावयां चिन्मयनेत्री । नेत्र कैंचा उन्मीलत ॥५॥ म्हणोनि ते स्वरूपधेनु । गायनतंत्री करी गानू । सोहंनादगजर घनू । कोंदाटला ॥६॥ सोहंतत्त्वीं चिदाकाश । तेणेंचि महानादघोष । येथ जें अधिष्ठान अवकाश । चिद्मूळ ते ॥७॥ सोहंतत्त्व जें पहाले । गुरुकृपेंचि आकळें । नामीं स्वरुप बिंबलें । प्रत्यक्षचि ॥८॥ नामरुप दोनी एक । प्रत्यय हा येथ चोख ।

रामकृष्ण। तेचि चिद्रूप सगुण। तयापैल ते निर्गुण। सहस्रदळी ॥४॥ सहस्रदळिया सद्रूप। चिन्मय जे निर्विकल्प। संत बोलिले मुक्तरूप। उघडपणें ॥५॥ परिपूर्ण स्वतःसिद्ध। नित्यत्वेंकं शुद्धबुद्ध। पहातां तेजाळ अगाध। निरुपाधिक ॥६॥ साक्षात्कार इये दिठी। पहातांचि पडे मिठी। दाटे आल्हाद दृष्टिपुटीं। एकसरा ॥७॥ ऐसे ज्ञानराजा जालें प्रेम। प्रेमासी मिळालें। अंतरींचें अंतरीं फावलें। गुरुचें गुज ॥८॥

---

(२४) नवाचे माझारी। औटपीठकळसावरी। गर्जे सोहं नाद मोहरी। स्वरूपधेनु पहावया ॥२४॥

टीकाः—चिणितिपासोनियां भेरी। ऐशा उठती नादलहरी। नवनादाचिया उपरि। औटपीठ ॥१॥ औटपीठकळसावरी। पहातां ते अतिकुसरी। नवल तेजाचिया परी। वर्णवेना ॥२॥ जीवनरस स्थिरावला। ऐसा कळस पहाला। महाशून्यातु उजाला। तेजोरूप ॥३॥ म्हणोनि औटपीठकळसावरी। म्हणिजे सहस्रदळामाझारी। गर्जे सोहं नाद भारी। सोहंस्वरूप पहावया ॥४॥ त्रिपदा तेचि गायत्री। सोहं स्वरूपिणी साचारी। देखावयां चिन्मयनेत्री। नेत्र कैंचा उन्मीलत ॥५॥ म्हणोनि ते स्वरूपधेनु। गायनतंत्री करी गानू। सोहंनादगजर घनू। कोंदाटला ॥६॥ सोहंतत्त्वीं चिदाकाश। तेणेंचि महानादघोष। येथ जें अधिष्ठान अवकाश। चिद्मूल ते ॥७॥ सोहंतत्त्व जें पहाले। गुरुकृपेंचि आकळें। नामीं स्वरुप बिंबलें। प्रत्यक्षचि ॥८॥ नामरुप दोनी एक। प्रत्यय हा येथ चोख।

नवलाचे नवल देख । सकळाहोनि ॥९॥ पहातां हें सम्यक्ज्ञान । जेथ नुरेचि विज्ञान । सगुण निर्गुण आटोन । गेले जेथ ॥१०॥ ऐसे सोहंतत्त्वरूप । पूर्ण ब्रह्म निर्विकल्प । तेचि स्वतंत्रता अपाप । सद्गुरुराजें दिधलीसे ॥११॥

---

(२५) अंगुष्ठप्रमाण रारायंत्र । मसुरप्रमाण शिखा पवित्र । सनद दिधली स्वतंत्र । सद्गुरूराजें ॥२५॥

टीकाः—स्वयें भगवान शुद्धबुद्ध । ज्ञानेश्वर अवतार प्रसिद्ध । सद्गुरु जयांचें अगाध निवृत्तिनाथ ॥१॥ होतां गुरुकृपाबोध । जे कां जाले स्वयंसिद्ध । दिधली स्वतंत्र सनद । सद्गुरुराजें ॥२॥ स्वानंद साम्राज्यीं आरूढ केलें। जगदोद्धारा आज्ञापिले। अंगुष्ठ रारायंत्रीं नेलें। नवल दाविलें स्वरुपाचें ॥३॥ पवित्र ज्वाला मसूरप्रमाण । स्वरुप तेजाळ गहन । गुरुरायें दाविला आपण । तेजोबंबाळ झगटला ॥४॥

---

(२६) अंगुष्ठप्रमाण राजपत्र चिठी। वारंवार लेहिले। अर्धपठी सहजी समाधि परेतठी । योगिया लाभे ॥२६॥

टीकाः—योगियांचे योगिराज परमसिद्ध ज्ञानराज । राजपत्र चिठी सहज। लिहित जाले ॥१॥ स्वानंदसाम्राज्यचक्रवर्ती । जाले ज्ञानेश्वर निगुती। अंगुष्ठप्रमाण जयाप्रति । सनद मिळाली ॥२॥ भुकेलिया भूक खादली । तहानेलिया तहानाचि प्याली ।

अहोरात्र वारिया खेळी । ज्ञानाई ते ॥३॥ म्हणोनि जाली सहजसिद्धि । टाळी लागली ब्रह्मानंदी । परेतठीं सहज समाधि । योगियाची ॥४॥ अर्धपठी सनद जाली । तेणें विश्वासी केली साऊली । ऐसी ज्ञानेश्वर माऊली । विश्वाचिये ॥५॥ ज्यांची सरली उपाधि । ऐसी अखंड सहज समाधि । जयाक्रुपें मोक्षपदीं । भक्त बैसे ॥६॥ सहस्रदळी सोहं रूप । तयांत जें ॐ स्वरूप । तेथ अंगुष्ठमात्र प्रदीप । रारायंत्री ॥७॥ पंचमातृकंचे पैल । आणि अर्धमात्रेचे ऐल । सोहंदीप अति तेजाळ । अंगुष्ठमात्र ॥ ८॥ तोचि दिधली सनद । जेथ पूर्ण ब्रह्मानंद । ऐसे सद्गुरू अगाध । निवृत्तीनाथ ॥९॥

---

(२७) त्रिवेणीचे मूळ भामीं । त्रिवेणीचे महासंगमीं ।
मसूरप्रमाण राऊळधामीं । चिन्मय विठ्ठल दिसताहे॥ २७॥

टीकाः— त्रिवेणीचे पहातां मूळ । महाशून्याचिया । पैल । श्वेतश्यामरूप केवळ । गतिमान ॥१॥ वाटे तेजाचिये राशी । जीवनकळेसी प्रकाशी । रामकृष्णगति कैसी । जीवनकळी ॥२॥ जेथ नाम रामकृष्ण । एकी एक जाय मिळोन । तोचि महासंगमस्थान । त्रिवेणीचे ॥३॥ रामकृष्ण एकीकरण । बिंदमात्र नीलवर्ण । स्वरूप जें अतिगहन । मसूरपरी ॥४॥ तोचि जयाचें राऊळ । रविशशीहोनि तेजाळ । जेथ असंख्य तेजोगोल । लुप्त होती ॥५॥ तेथ चिन्मय विठ्ठल । श्यामवर्ण घननीळ । सोहंप्रदीप केवल । सर्वांगळा ॥६॥ सोहंतात्त्विया अवकाश । तोचि बोलिले चिदाकाश । तन्मय जो

निजप्रकाश । चिन्मय ते ॥७॥ कोहं धारणा नीलप्रकाश । नुरला द्वैताद्वैत अभास । निजत्व ते अविनाश । सहस्त्रदळीं ॥८॥ सहस्त्रदळीं मति प्रकाशी । ज्योति चिन्मय अविनाशी । नवलपरी जाणती कैसी । संतजन ॥९॥ नवल सोहं दीपज्योत । जे कां निःशब्दा अतीत । जेथ विज्ञानासी अंत । होवोनि ठेला ॥१०॥ ज्योतीचे तेज अव्यक्त। शिवस्वरूप तें निभ्रांत । जें कां पहातां अनंत । ओतप्रोत ॥११॥ प्रकृति हे तेजापासोनि । उष्णशीतप्रकाशगुणी । तयांचिये यथार्थ मीळनी । जीवन तेज ॥१२॥ तेचि अवस्था प्रकृत । जीवभाव तो यथार्थ । विभक्तीकरणें उपाधिभूत । सौम्यज्वलनी ॥१३॥ केंद्रीकरणें प्रविष्ट । नाद प्रकाश समाविष्ट । रामकृष्ण तत्त्व निघोट । शुद्धरूप ॥१४॥ तेथ जहाले पहाणें । आकाशवलय प्रभापणें । तेजोष्णता प्रकाशगुणे। दीप जाला॥१५॥दावी दीपासी प्रकाश । दीप पहातां अविनाश । शून्य कालिके निश्चयेस । सहस्त्रदळी ॥१६॥ सहस्त्रदाळिया चोखट । पहातां प्रत्यय निघोट । सोहंतत्व दीप प्रगट चिन्मय विठ्ठल । दिसताहे ॥१७॥ धन्य धन्य ज्ञानेश्वर । खोलोनि दाविलें अंतर । दवडीना मी पामर । म्हणोनियां ॥१८॥

---

(२८) अधिष्ठान ॐकार मेळी । वेधिले अष्टदळकमळीं ।
सोहंकारे लागली टाळी । चिन्मय भोंवरा ॥२८॥

टीका:— ॐकार नादाचिये मेळीं । अधिष्ठान सहस्त्रदळीं । तेणं वेधिलें अष्टदळीं । ब्रम्हचक्रा । ॥१॥ **टाळी** लागली सोहंकारी । चिद्रूपातु जे लहरीं । उसळली चिदांबरी । सहस्त्रदळीं ॥२॥ तेचि

चिन्मयाची भोंवरीं । नवलावें भोंवरा करी । भोंवरा फिरे सरोभरी । चंचळपणें ॥३॥ ब्रम्हचक्र सिवनीपासोनि । भोंवरा चिदाकाशगगनी । चिद्‌गगनाचें अधिष्ठानी । अवकाशीं ॥४॥ सिवनीपासोनि सहस्रदळीं । एकाचि येथ जाली टाळी । टाळी नामेंचि उटाळी । स्वरूपाच्या ॥५॥ एकत्व अनाद्यनंत । ऐसा प्रत्यय बोलिले संत । अनुभव तोचि येथ । स्वरूपाचा ॥६॥ चिद्वस्तु हे सर्व व्याप्त । तेथेंचि जडोनि गेले संत । पूर्णापूर्णी सदोदित । अखंडाचि ॥७॥ म्हणोनि हें एकसूत्र । जोडे ब्रह्मसहस्रचक्र । ऐसे बोलिले ज्ञानेश्वर । गौप्य येथ ॥८॥

---

(२९) त्रिकूट महाशिखरीं । भ्रमरगुंफेच्या भीतरी ।
गगनगुंफेचिया वरि । वस्तू कोंदाटली असे ॥२९॥

टीकाः—त्रिकूटागिरीचें महाशिखर । औटपीठाकाश अपार । तया गगनगुंफेचे वर । भ्रमरगुंफा ॥१॥ भ्रमरगुंफाचिया पैल । एक वस्तूचि केवळ । अरूप अनाम तेजाळ । अद्वय जे ॥२॥ जेथ कल्पना हे सरे । शद्वा शद्वपण हें नुरे । जेथ अःशद्वाचि उरे । चिन्मात्र ते ॥३॥ तेचि वस्तु कोंदाटली । खेळी विश्वाचिये खेळी । जेथ श्रुति मौनावली । सहजपणें ॥४॥ जे अंगसंगे खेळे । परि इया अंगा न मिळे । जीवनकळिया आडळे । गुरुकृपें ॥५॥ आकाश जेंवि सर्वव्याप्त । असोनियां सर्वी अलिप्त । तैसी वस्तू सदोदित सर्वत्र आहे ॥६॥

---

(३०) सद्गुरुवाणी बैसे गगनगोळी । वस्तू कोठडी नयन खोली । आजपजपाचा तागडी तोली । ग्राहीक कोणी मिळेना ॥३०॥

टीका:—पहातां गगनाचे मोळीं । बैसलीसे गुरुमाउली । सूर्यचंद्र डोळीयां खोली । निजवस्तू ॥१॥ सूर्यचंद्राचिये पोटीं । पहातां गगनाची दिठी । सूर्यचंद्राचे शेवटी । अग्नि आत्मा ॥२॥ सोहं अनुवृत्ति निज । जेथ जालें द्वैतबीज । कोहंधारणा सहज । उदया आली ॥३॥ इंद्रिया सवडी जे निज । लपोनि ठेले वस्तुबीज । उघड डोळिया उघड सहज । दावियेले ॥४॥ सकार हकार तागडी तोली । पाहे ग्राहीकाची वाटुली । परि ग्राहक इयेंवेळीं । मिळेचिना ॥५॥ वैष्णवावाचोनि आवडी । कोणा नामामृताची गोडी । रामनामाची तागडी । कळेल कोणा ॥६॥ जरि उगवेल प्रारब्ध । तरीच उमजेल हा बोध । जरी आपुला भाव शुद्ध । गुरुकृपा सहजेचि ॥७॥

[३१] अवकाश महातेजीं । अलक्ष्यमुद्रा लागली सहजी । स्वरूपीं मिळाला जीऊजी । सद्गुरुकृपें ॥ ३१ ॥

टीका:- महातेजीं अवकाश । सोहंतेजिया प्रकाश । तेथ अलक्ष अविनाश । लागली मुद्रा ॥१॥ सकार हकार जन्मस्थान । जेथ जाले सोहंगगन । तेथ बाणली सहजखूण । सहस्त्रदळीं ॥२॥ सहजाची अलक्षमुद्रा । तेणें दाविलें अगोचरा । दृष्टिचिया अगोचरा । पहाणें जालें ॥३॥ येथ केवळ चिन्मयदृष्टि । आत्मआपणासी भेटी । आपणिया नयनपुटी । स्वरूप धालें ॥४॥ तेथ मिळालें जीवन । जाले आपणया दर्शन । परिपूर्ण समाधान । गुरुकृपें ॥५॥ सगुण

निर्गुणाचियें पैल । सोहमात्मस्वरूप निखिल । तेथ जीवात्मपण विमल । मिळोनि गेलें ॥६॥ जरी कां जाली गुरुकृपा । चिन्मयाचा मार्ग सोपा । नयनीं चिन्मयाची खोपा । संतीं केली ॥७॥ नयनीं चिन्मयाचा मार्ग । तेथेंचि निजत्वाचा योग । जीवशिव एकचि अंग। होवोनि ठेले ॥८॥

---

(३२) अलक्षमुद्रेचे लागतां ध्यान । हारपलें देहाचे देहभान ।
योगी स्वरूपीं मिळोन । स्वरूपचि होती ॥३०॥

टीकाः— सहजाचें सहज ध्यान । घालिता सहज सहजासन । तेणें सहज समाधान । सहजाचि लाभे ॥१॥ ऐसे लागतां अलक्ष ध्यान । लक्षालक्षाचें मीलन । जीव शिव एकात्मपण । कोणा कोण पहालें ॥२॥ म्हणोनि पहाणेंचि दर्शन । केवल पहाणें आत्मपण । जयाचें पहातां अधिष्ठान । आत्माचि उरे ॥३॥ जेथ जाले एकात्मपण । जैसे सागरीं लवण । किंवा इंधनीं सर्पण । तैसे जाले ॥४॥ येथें नासिली त्रिपुटी । आत्मपणें आत्मया भेटी । तेथ द्वैताचिये गोष्टी । बोलोचि नये ॥५॥ स्वयें आत्माराम जाला । देहभाव सर्व निमाला । अवघा परिपूर्ण जाला । विश्वाकार ॥६॥ स्वरूपीं स्वरूपचि जाला । ऐसा योग पहातां आगळा । तोचि ज्ञानराजें साधिला । गुरुकृपें ॥७॥ काळ ग्रासोनि अग्निसी मिळे । तेथ शुद्ध सत्त्व राहिलें । तेणें आत्मया व्यापिलें । सहस्रदळीं ॥८॥ प्रेमसूत्र येथ ओंविलें । पंचप्राण नामीं कोंडिलें । जीवनाचिये जीवन

मेळे । शिवाचि जाले जीवपण ॥९॥ मग तें उरलें निरंजन । आत्माराम स्वानंदघन । ज्ञानराज जाले आपण । सहजेचि ॥१०॥

---

(३३) वैखरीं स्वयंभी सांपडले । परेचे पाठारी पेरिले । पश्यंती ज्ञान वाफा आले । मध्यमी पिकले । ज्ञानदेवी ॥३३॥

टीकाः–निशःद्ब ते शद्बा आले । ज्ञानराजें कवतुक केलें । इये ज्ञानगगनी पेरिलें । गुरुनाथें ॥१॥ नाभिमाझारी वाफा आले । तेचि हृदयीं परिपूर्ण पिकलें । समाधान गोडीया आलें । जीवनकळीं ॥२॥ तेचि ज्ञानराजा लाधलें । वैखरीं स्वयंभ सांपडलें । जगतांकारणें लुटिलें । उदारपणें ॥३॥ तेथ नाहीं आनपरी । म्हणोनियां जालो भिकारी । "सानंद" टीका प्रगट अंतरी । दासरामी ॥४॥ हनुमत्सद्गुरुकृपापूर्ण । ज्ञानेश्वरें वदविलें आपण । "सानंद" टीका हे गहन । आपुलिया ग्रंथावरीं ॥५॥ ज्ञानदेव तेहत्तिशीवर । टीका करणेचा अधिकार । माझा काय मी पामर । दासानुदास ॥६॥ परि हे ज्ञानाइनें केलें । म्हणोनिच घडो आले । आपणाचि वदविले । सत्यसत्य ॥७॥ मति प्रकाशोनि ठेले । अंतःकरणीं विवरण जालें । तेचि मुखावाटें आलें । नवलपरी ॥८॥ नवलचि जालें मोठें । माझें मज आश्चर्य वाटे । ज्ञानराज ज्ञान प्रगटे । हृदयातु ॥९॥ रेडियामुखें जेणें वेद । वदविला हे प्रसिद्ध । तेणें बोलविला मतिमंद । हेचि सत्य ॥१०॥ ऐसी सांप्रदायिक सेवा ।

करोनि घेतली ज्ञानदेवा । आपुल्या घरचा प्रसादमेवा । संतजनीं वाटतो ॥११॥ आतां द्यावा जी आनंद । वोरसोनि प्रेमें अगाध । बांधोनियां निजबोध । कृपा करी ॥१२॥ सकळ तुम्ही संतासिद्ध । बालका द्या **आशिर्वाद** । **दास करा** जरी मी मंद । आपुलें घरींचा ॥१३॥ दास म्हणवितो जगीं । परी आपण या प्रसंगीं । दास म्हणोनि मज उगी । कोड पुरवा ॥१४॥ संतीं केला दासानुदास । जाला प्रेमाचा कळस । काय त्यांच्या थोरपणास । वानावें जी ॥१५॥ मोल नाहीं दातृत्वपणा । **ज्ञानराज** सिद्धराणा । म्हणोनि **दासराम** चरणां । लोलिंगला ॥१६॥ धन्य **भगवान्** **हनूमंत** । पाठिराखे सद्गुरु समर्थ । “ **सानंद** ”टीका हे निभ्रांत । म्हणोनिं जाली ॥१७॥ बोलविले अकळ बोला । हाचि मज अनुभव दिला । **ज्ञानराज** प्रेमें वोळला । पायीं जडला **दासराम** ॥१८॥ **हनुमंत** सद्गुरु समर्थ । **दासराम** पायीं निवांत । “ **सानंद** ” टीका समर्पित । हृदयातु ॥१९॥ **श्रीज्ञानेश्वरी** पारायणीं । तीर्थरूप **गोविंदराया** लागुनी । **ज्ञानेश्वर** दिसले नयनीं । काय सांगो ॥२०॥ **श्रीहनुमत्सद्गुरु**आज्ञेकरून । **सांगली** स्वगृहीं नित्य कीर्तन । **शके अठराशे पंचेचाळीसापासून** । अखंडित पितयांनीं चालविलें ॥२१॥ ऐसे हे गुरुभक्त पिता । **सौभाग्यसंपन्न इंदिरा माता** । लाभले म्हणोनि **हनुमंता** । भेटी माते ॥२२॥ मातापितयांची आज्ञा घेऊन । **श्रीहनुमंतसद्गुरुकृपेकरून** । “ **सानंद** ” टीका ग्रंथलेखन । अक्षरीं आलें ॥२३॥ गंगोदक गंगेसी अर्पावें । तयेपरीच हें जालें आघवे । नवल हे नवलावें ।

हनुमंतें केलें ॥२४॥ ग्रंथरचना निश्चयेसी । पौष शुद्ध सप्तमीसी। शके अठराशे पासष्टीसी । संपूर्ण जाली ॥२५॥ "सानंद" टीका समर्पोनि । रघुनाथचरणा लागोनि । गुरुपरंपरेसी वंदोनि । समाधानी राहिलो ॥२६॥ "सानंद" टीकेसहीत । ज्ञानदेव-तेहत्तिशी ग्रंथ । जाला समाप्त जी येथ । ज्ञानेशकृपें ॥२७॥

॥ इति श्रीसटीकज्ञानदेवतेहत्तिशी संपूर्ण ॥

श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांचा

हरीपाठ

[तात्पर्यासह]

★

१

देवाच्या द्वारांत चारी मुक्ती

देवाचिये द्वारीं उभा क्षणभरी । तेणे मुक्ती चारी साधियेल्या ॥१॥

हरीनामांत अगणित पुण्य.

हरींमुखें म्हणा हरीमुखें म्हणा । पुण्याची गणना कोण करी ॥२॥

संसारातच परमार्थ अशी वेदांची ग्वाही.

असोनि संसारीं जिव्हे वेगू करी । वेदशास्त्र उभारी बाहृया सदा ॥३॥

द्वारकेचा राणा पांडवांचे घरी.

ज्ञानदेव म्हणे व्यासाचिया खुणा । द्वारकेचा राणा पांडवाघरीं ॥४॥

२

वेद, शास्त्रें, पुराणें हरीलाच गातात.

चहूं वेदी जाण षट्शास्त्री कारण । अठराही पुराणें हरीसी गाती ॥१॥

नामाच्या मंथनानें अनंताचें दर्शन.

मंथोनि नवनोता तैसा घे अनंता । वाया व्यर्थ कथा सांडी मार्गू ॥२॥

एक हरी आत्मा जीवशिवास सम आहे,

एक हरी आत्मा जीवशिव समा । वायां तूं दुर्गमा न घाली मन ॥३॥

हरी हाच वैकुंठ.

ज्ञानदेवा पाठ हरी हा वैकुंठ । भरला घनदाट हरी दिसे ॥४॥

३

त्रिगुण असार आणि निर्गुण सार हा सारासार विचार

त्रिगुण असार निर्गुण हे सार । सारासार विचार हरीपाठ ॥१॥

हरि वाचून अगूण सगुण निर्गुणांत मन जाते.

सगूण निर्गुण गुणाचे अगुण । हरिविण मन व्यर्थ जाय ॥२॥

आत्मा अव्यक्त असून चराचराकडून प्रार्थिला जातो.

अव्यक्त निराकार नाही ज्या आकार । जेथोनी चराचर हरिसी भजे ॥३॥

मनांतील रामकृष्ण ज्ञानदेवांचे ध्यानीं असून अनंत जन्मानें हे पुण्य जोडले

ज्ञानदेवा ध्यानीं रामकृष्ण मनीं । अनंत जन्मोनि पुण्य होय ॥४॥

४

भावांत भक्ती, भक्तींत मुक्ती, आणि मोक्षबळांत सर्वशक्ती एकवटली आहे.

भावेविण भक्ती, भक्तीविण मुक्ती । बळेविण शक्ती बोलो नये ॥१॥

निवांत रहाण्याच्या अभ्यासानें दैवत त्वरित प्रसन्न होतें.

कैसेनि दैवत प्रसन्न त्वरित । उगा राहे निवांत शिणसी वायां ॥२॥

दिननिशीं सायास हाच प्रपंच.

सायास करिसी प्रपंच दिननिशी । हरिसी न भजसी कवण्या गुणें ॥३॥

हरिजपानें प्रपंचाचे धरणें सुटतें.

ज्ञानदेव म्हणें हरिजप करणें । तुटेल धरणें प्रपंचाचें ॥४॥

५

योगयाग विधानानें सिद्धी नसून वायां उपाधि हा दांभिक धर्म आहे.

योगायाग विधी येणें नोहे सिद्धी। वायांची उपाधी दंभ धर्म ॥१॥

निःसंदेह देव भावाविना कळत नसून त्याचा अनुभव गुरुवाचून येत नाहीं

भावेविण देव न कळे निःसंदेह। गुरूविण अनुभव कैसा कळे ॥२॥

तपाशिवाय दैवत, गुरुकृपेवाचून प्राप्ती आणि गौप्याविना हित नाहीं.

तपेविण दैवत, दिधल्याविण प्राप्त। गुजेविण हित कोण सांगे ॥३॥

साधूसंगतींत तरणोपाय हाच ज्ञानेश्वरमहाराजांचा दृष्टांत

ज्ञानदेव सांगे दृष्टांताची मात। साधूचे संगती तरणोपाय ॥४॥

६

साधुबोध झाला तो नुरोनिया उरून अनुभवासकट ठायींच मुरतो

साधुबोध झाला नुरोनिया ठेला। ठायींच मुराला अनुभव ॥१॥

ठायींच समाप्ति झाली त्यावेळीं कापूराची ज्योति पेटली.

कापुराची वाती उजळली ज्योती। ठायीच समाप्ती झाली जैशी ॥२॥

मोक्षरेखेवर आलेला साधूचा अंकित असा हरीभक्त भाग्यवान होतो.

मोक्षरेखें आला भाग्यें विनटला। साधूचा अंकिला हरिभक्त ॥३॥

सत्संगाच्या गोडीनें, सत्समागमानें, जनीं, वनीं, आत्मतत्त्वीं हरीच दिसूं लागला.

ज्ञानदेवा गोडी संगती सज्जनीं। हरी दिसे जनीं वनीं आत्मतत्त्वीं ॥४॥

७

महापातकी आजन्म अभक्तच रहातो.

पर्वताप्रमाणें पातककरणें। वज्रलेप होणें अभक्तासी ॥१॥

भक्तिहीन — हरीला न भजणारे — दैवहत, अभक्त पतित होत.

नाहीं ज्यासी भक्ति ते पतित अभक्त। हरिसी न भजत दैवहत ॥२॥

वाचाळाला देवभेटी कोठून ?

अनंतवाचाळ बरळती बरळ। त्या कैसेनि दयाळ पावे हरी ॥३॥

ज्ञानेश्वर महाराजांना सर्वाघटीं पूर्णत्वानें नांदणारा एक आत्माच प्रमाण आहे.

ज्ञानदेवा प्रमाण आत्मा हा निधान। सर्वांघटीं पूर्ण एकनांदे ॥४॥

८

संतसंगतींत मनोमार्गानें श्रीपति आकलन होतो.

संताचे संगति मनोमार्गे गती । आकळावा श्रीपति येणें पंथे ॥१॥

रामकृष्ण वाचेचा भाव हा जीवाचा भाव असून शिवाचा रामजप हा आत्मा.

रामकृष्ण वाचा भाव हा जीवाचा। आत्मा जो शिवाचा रामजप ॥२॥

एकतत्त्वी नामच अद्वैताचें साधन.

एकतत्त्वी नाम साधिती साधन । द्वैताचें बंधन न बाधिजे ॥३॥

नामामृताची गोडी वैष्णवांनीं चाखली असून योग्यांनीं जीवनकळा साधिली.

नामामृत गोडी वैष्णवां लाधली । योगिया साधली जीवनकळा ॥४॥

प्रल्हादाचे ठिकाणीं नामोच्चार बिंबला असून उद्धवाला कृष्णदाता लाधला.

सत्वर उच्चार प्रल्हादी बिंबला। उद्धवा लाधला कृष्णदाता ॥५॥

नाम हे जितकें सुलभ तितकेच दुर्लभ आहे.

ज्ञानदेव म्हणे नाम हे सुलभ। सर्वत्र दुर्लभ विरळा जाणे ॥६॥

९

विष्णुविण जप हें व्यर्थ ज्ञान.

विष्णुविण जप व्यर्थ त्याचें ज्ञान। रामकृष्णी मन नाहीं ज्याचें ॥ १ ॥

अद्वय वाट ज्या करंट्याला सांपडली नाहीं तो रामकृष्ण नामाचे ठिकाणीं कसा विराजमान होईल ?

उपजोनि करंटा नेणें अद्वयवाटा । रामकृष्णीं पंठा कैसेनि होय ॥ २ ॥

गुरुज्ञानावाचून द्वैताची झाडणी केली म्हणतो त्याला नामसंकीर्तन कसें घडेल ?

द्वैताची झाडणीं गुरुविण ज्ञान । त्या कैचें कीर्तन घडेल नामीं ॥ ३ ॥

नामपाठानें प्रपंचाचें मौन होणें हेंच ज्ञानेश्वरमहाराजांचें सगुणध्यान होय.

ज्ञानदेव म्हणे सगुण हें ध्यान । नामपाठ मौन प्रपंचाचे ॥४॥

१०

नामांत चित्त नसेल तर त्रिवेणीसंगमादि तीर्थें करूनही फुकट.

त्रिवेणी संगमीं नाना तीर्थें भ्रमीं । चित्त नाहीं नामीं तरी तें व्यर्थ ॥१॥

नामाला विन्मुख तो पापी

नामासि विन्मुख तो नर पापिया । हरिविण धांवया न पवे कोणो ॥२॥

पुराणप्रसिद्ध वाल्मिकांनीं नाममहिमा गाईला आहे.

पुराणप्रसिद्ध बोलिले वाल्मीक । नामें तिही लोक उद्धरीलें ॥३॥

हरीनामाचा जप करतो त्याची कुळपरंपरा शुद्ध होय.

ज्ञानदेव म्हणें नाम जपे हरीचे । परंपरा त्याचे कुळ शुद्ध ॥ ४ ॥

११

हरी नामोच्चारानें पापांचा क्षणांत क्षय.

हरिउच्चारणीं अनंत पापराशीं । जातील लयासी क्षणमात्रें ॥१॥

हरी नामजपानें अग्निरूपता

तृण अग्नीं मेळे समरस झालें । तैसें नामे केलें जपता हरी ॥२॥

हरी नामोच्चारानें भूतबाधेची पिछेहाट.

हरि उच्चारणीं मंत्र हा अगाध । पळे भूतबाध भय याचें ॥ ३ ॥

ज्ञानेश्वरमहाराजांचा हरी हा सर्वसमर्थ असून त्याचे वर्णन करतांना उपनिषदें थकलीं.

ज्ञानदेव म्हणें हरी माझा समर्थ । न करवे अर्थ उपनिषदां ॥४॥

१२

तीर्थ व्रतांची भावाविना सिद्धी साधणें ही उपाधी होय.

तीर्थव्रतनेम भावेविण सिद्धी । वायांचि उपाधि करिसी जना ॥१॥

भावेविण नाकळे.

भावबळें आकळे येरवी नाकळे । करतळीं आवळे तैसा हरी ॥२॥

परोपरी यत्न करण्यासारखे हे साधन आहे.

परीयाचा रवा घेतां भूमीवरी । यत्न परोपरी साधन तैसें ॥३॥

निवृत्तीनाथांनीं संपूर्ण निर्गुण ज्ञानेश्वर महाराज यांचें हातीं दिलें आहे.

ज्ञानदेव म्हणें निवृत्ती निर्गुण । दिधले संपूर्ण माझें हातीं ॥ ४ ॥

१३

समसुखांवाचून द्वैतबुद्धीला हरीचीं समाधी साधत नाहीं.

समाधी हरीची सम सुखेंविण । न साहेल जाण द्वैतबुद्धि ॥१॥

दुजेपणाचा अभाव हेंच बुद्धीचे वैभव.

बुद्धीचें वैभव अन्य नाहीं दुजें । एक्या केशवराजा सकळसिद्धी ॥२॥

परमानंदांत मन नसेल तर रिद्धीसिद्धी ही अवघी उपाधिच होय.

रिद्धीसिद्धिनिधी अवघीच उपाधि । जंव त्या परमानंदीं मन नाहीं ॥३॥

सर्वकाळ हरीच चिंतन हेंच समाधान.

ज्ञानदेवा रम्य रमलें समाधान । हरीच चिंतन सर्वकाळ ॥४॥

१४

नित्य, सत्य, मित हरिपाठांत जो येतो त्याकडे कळीकाळासही पहा-ण्याचे सामर्थ्य नाहीं.

नित्य सत्य मित हरिपाठ ज्यासी । कळिकाळ त्यासी न पाहे दृष्टी ॥१॥

रामकृष्णी वाचा हेंच महातप.

रामकृष्णी वाचा अनंतराशि तप । पापाचे कळप पळतीं पुढें ॥२॥

शिवाचा हरिमंत्र म्हटल्यानें मोक्ष.

हरि हरि हरि मंत्र हा शिवाचा । म्हणती जे वाचा तयां मोक्ष ॥३॥

नारायणनामपाठानें निजस्थान प्राप्त होतें.

ज्ञानदेवा पाठ नारायण नाम । पाविजे उत्तम निजस्थान ॥४॥

१५

एक नामच हरी.

एक नाम हरी द्वैतनाम दुरी । अद्वैत कुसरी विरळा जाणें ॥१॥

समबुद्धिनामांत श्रीहरी समान होतो.

समबुद्धि घेतां समान श्रीहरी । शमदमावरी हरी झाला ॥२॥

देहादेही आणि सर्वां घटीं सहस्त्ररश्मी सूर्यप्रकाशक एक रामच आहे.

सर्वांघटीं राम देहादेही एक । सूर्यप्रकाशक सहस्त्ररश्मी ॥३॥

ज्ञानेश्वरमहाराजांचें चित्तांत हरीपाठाचा नेम असल्यानें ते मागले जन्मीच मुक्त झाले.

ज्ञानदेवा चित्तीं हरिपाठ नेमा । मागिलीया जन्मा मुक्त झालो. ॥४॥

१६

रामकृष्णनाम वाचेला सुलभ असून हरिबुद्धि जपणाराच दुर्लभ.

हरिबुद्धि जपे तो नर दुर्लभ । वाचेसी सुलभ रामकृष्ण ॥ १ ॥

रामकृष्ण नामांत उन्मनी साधली कीं सकळ सिद्धि प्राप्त होते.

रामकृष्णनामी उन्मनी साधली । तयासी लाधली सकळसिद्धी ॥२॥

सिद्धि, बुद्धि, धर्म हरिपाठांत आले असून साधुसंगानें प्रपंचीही धन्य झाले.

सिद्धी बुद्धि धर्म हरिपाठीं आले । प्रपंची निमाले साधुसंगे ॥ ३ ॥

ज्ञानेश्वरमहाराजांचें हृदयांत रामकृष्णी नामाचा ठसा उमटल्यानें सर्वत्र आत्मारामच झाला.

ज्ञानदेवा नाम रामकृष्णी ठसा । तेणें दशदिशां आत्माराम ॥ ४ ॥

१७

हरिपाठ कीर्ति गाणाऱ्याचा देह पवित्र होतो.

हरीपाठकीर्ति मुखें जरी गाय । पवित्र तो होय देह त्याचा ॥१॥

तपाचे सामर्थ्य अमूप आहे.

तपाचे सामर्थ्यं तपिन्नला अमूप । चिरंजीव कल्प कोटि नांदे ॥२॥

सर्व गोत्र चतुर्भुज विष्णुरूप झाले.

मातृपितृ भ्राता सगोत्र अपार । चतुर्भुज नर होवोनि ठेले ॥३॥

ज्ञानेश्वरमहाराजांना निवृत्तिनाथांनी ज्ञान गूढ गम्य दिले.

ज्ञानगूढ गम्य ज्ञानदेवा लाधलें । निवृत्तीनें दिधले माझें हातीं ॥४॥

१८

हरिवंशपुराण हेच हरिनाम कीर्तन.

हरिवंशपुराण हरिनाम कीर्तन । हरिविण सौजन्य नेणें कांहीं ॥१॥

नामसंकीर्तन करणाऱ्याला वैकुंठ जोडले.

त्या नरा लाधलें वैकुंठ जोडलें । सकळ घडलें तीर्थाटन ॥२॥

मनोमार्गानें गेला तो मनाला मुकून हरिपाठी स्थिर झालेला असा धन्य होतो.

मनोमार्गे गेला तो तेथें मुकला । हरीपाठी स्थिरावला तोचि धन्य ॥३॥

सर्वकाळ रामकृष्णाचे ठिकाणीं असलेल्या आवडीचीं गोडी ज्ञानेश्वर महाराजांना असून त्यांना हरिनामाची जोडी झाली.

ज्ञानदेवा गोडी हरिनामाची जोडी । रामकृष्णीं आवडी सर्वकाळ ॥८॥

१९

वेदशास्त्रांना प्रमाण असा सारभूत नारायण नामाचा जप आहे, असें श्रुतिवचन आहे.

वेदशास्त्र प्रमाण श्रुतींचें वचन । एक नारायण सार जप ॥१॥

जप तप धर्म क्रिया, नेम, कर्म हा सर्व श्रम.

जप तप धर्म क्रिया नेम कर्म । वाउगाचि श्रम व्यर्थ जाय ॥२॥

हरिपाठीं गेले ते निवांत झाले.

हरिपाठीं गेले ते निवांतचि ठेले । भ्रमर गुंतले सुमनकळिके ॥ ३ ॥

ज्ञानेश्वर महाराजांचे हातीं हरिनामाचे शस्त्र असल्यानें यमानें त्यांचें कुळगोत्र वर्ज केले.

ज्ञानदेवी मंत्र हरिनामाचे शस्त्र । यमें कुळगोत्र वर्जियेलें ॥४॥

२०

ज्यांची अनंत पापें गेलीं आहेत अशा वैष्णवांनीं नामसंकीर्तनाची जोड केली.

नामसंकीर्तन वैष्णवाची जोडी । पापें अनंत कोडी गेलीं त्याचीं ॥ १ ॥

अनंतजन्माचें तप एक नाम असून सर्व मार्गांत हरिपाठमार्ग सुगम. आहे.

अनंता जन्माचे तप एक नाम । सर्व मार्ग सुगम हरिपाठ ॥२॥

योगयागादि सर्व हरिपाठांत लयाला गेले.

योगयागक्रिया धर्माधर्म माया । गेले ते विलया हरिपाठ ॥३॥

हरीवाचून नेम नाहीं.

ज्ञानदेवी यज्ञयाग क्रिया धर्म । हरिविण नेम नाहीं दुजा ॥ ४ ॥

२१

नामास काळवेळ नसून तें दोही पक्षाचा उद्धार करितें.

काळवेळ नामस्मरणासी नाहीं । दोही पक्ष पाही उद्धरती ॥ १ ॥

रामकृष्ण नाम हें सर्व दोषांचें हरण करणारें असून जड जीवांचा तारण एक हरीच आहे.

रामकृष्ण नाम सर्व दोषां हरण । जड जीवां तारण हरी एक ॥ २ ॥

या नामाच्या जिव्हेंत हरिनाम सार असून त्याचें महात्म्य कोण जाणेल?

हरिनामसार जिव्हां या नामाची । उपमा त्या दैवाची कोण वानी ॥३॥

पूर्वजांना ज्या योगानें वैकुंठमार्ग सोपा झाला तो हरिपाठ ज्ञानेश्वरमहाराजांनीं सांग केला.

ज्ञानदेवी सांग झाला हरीपाठ । पूर्वजा वैकुंठ मार्ग सोपा ॥४॥

२२

नित्यनेम नामीं तो दुर्लभ असून त्याच्याजवळ लक्ष्मीवल्लभ वास्तव्य करतात.

नित्यनेम नामीं तो प्राणी दुर्लभ । लक्ष्मीवल्लभ तयाजवळी ॥१॥

नारायण हरीनामाचा जप करणाऱ्याचे घरीं चारी भुक्तीमुक्ती असतात.

नारायण हरि नारायण हरि । भुक्तिमुक्ति चारी घरीं त्याच्या ॥२॥

हरि वांचून जन्म तो नरक असून जन्मलेला प्राणी हा यमाचा पाहुणा होतो.

हरिविण जन्म नरकचि पैं जाणा । यमाचा पाहुणा प्राणी होय ॥३॥

निवृत्तीनाथांनीं ज्ञानेश्वरमहाराजांना गगनाहून वाड नाम आहे असें सांगितले.

ज्ञानदेव पुसे निवृत्तोसी चाड । गगनाहोनि वाड नाम आहे.

२३

सर्व तत्त्वांच्या मेळाव्यांत एकतत्त्वीं कळा दाखविणारा हरी आहे.

सात पांच तीन दशकांचा मेळा । एकतत्त्वीं कळा दावी हरी ॥१॥

नाम हें सर्व मार्गात श्रेष्ठ असून त्याला कष्ट पडत नाहींत.

तैसे नोहे नाम सर्व मार्गा वरिष्ठ । तेथें कांहीं कष्ट न लागती ॥२॥

प्राणाचा उलट साधणें हाच अजपाजप.

अजपा जपणें उलट प्राणाचा । तेथेंही मनाचा निर्धारु असे ॥३॥

ज्ञानेश्वरमहाराजांनीं रामकृष्णी नामाचा पंथ आक्रमण केला.

ज्ञानदेव म्हणे नामाविण व्यर्थ । रामकृष्णीं पंथ क्रमियेला ॥४॥

२४

सर्वांघटीं राम हाच शुद्ध भाव असून त्याला धरूनच जपतपादि क्रिया आहेत.

जपतप कर्म क्रिया नेम धर्म । सर्वांघटीं राम भाव शुद्ध ॥ १ ॥

संदेह टाकणें म्हणजे भाव धरणें व तें साध्य करण्याकरितां रामकृष्णाचा नित्य टाहो फोडला पाहिजे.

न संडी रे भावो टाकी रे संदेहो । रामकृष्णी टाहो नित्य फोडी ॥ २ ॥

कुळांत, गोतांत फार काय जातींतहीं शीलाची मात भावनायुक्त भजकानें त्वरित केली पाहिजे.

जात वित्त गोत कुळशील मात । भज कां त्वरित भावनायुक्त ॥३॥

मनांतील रामकृष्ण ज्ञानेश्वरमहाराजांचे ध्यांनीं असून त्यांनीं वैकुंठांत घर केलें.

ज्ञानदेवा ध्यांनीं रामकृष्ण मनीं । तेणें वैकुंठभुवनीं घर केलें ॥४॥

२५

नामोच्चारांत जाणीव नेणीव लयास जाणें याचें नांव मोक्ष.

जाणीव नेणीव भगवंतीं नाहीं । उच्चारणी पाही मोक्ष सदा ॥१॥

जेथें कलिकाळाचा रीघ नाहीं तोच नारायण हरि नामोच्चार.

नारायण हरी उच्चार नामाचा । तेथें कळीकाळाचा रीघ नाहीं ॥२॥

सर्वव्यापी भगवंतांचें प्रमाण वेदानांहीं कळले नाहीं, मग तें जीव-जंतूना कोठून कळणार ?

तेथील प्रमाण नेणवे वेदाशीं । ते जीवजंतूसीं केवि कळे ।३॥

या अभ्यासाचें फळ नारायणपाठ असून त्या योगानें ज्ञानेश्वर महा-राजांनीं सर्वत्र वैकुंठ केलें.

ज्ञानदेवा फळ नारायणपाठ । सर्वत्र वैकुंठ केले असें ॥४॥

२६

एकतत्त्वनाम असून त्यानेंच हरीला करुणा येईल.

एक तत्त्वनाम दृढ धरी मना । हरीसी करुणा येईल तुझी ॥१॥

सद्गदितवाचेनें नाम जपावें.

तें नाम सोपा रे रामकृष्ण गोविंद । वाचेसि सद्गद जपे आधी ॥२॥

दुसऱ्या पंथाला जाऊं नको.

नामापरते तत्त्व नाहीं रे अन्यथा । वांया आणिका पंथा जाऊं नको ॥३॥

ज्ञानेश्वर महाराजांचे अंत:करणांत मौनाची जपमाळ असून त्याला धरून त्यांनी सतत हरिनामाचा जप केला.

ज्ञानदेवा मौन जपमाळ अंतरीं । धरोनी श्रीहरी जपे सदां ॥४॥

२७

सर्व सुखाची गोडी साही शास्त्रांत निवड आणि अर्धघडीही रिकामा राहुं नको.

सर्व सुख गोडी साही शास्त्रें निवडी । रिकामा अर्धघडी राहूं नको ॥१॥

लटिका व्यवहार हाच सर्व संसार असून हरिवांचून येरझार फुकट.

लटिका व्यवहार सर्व हा संसार । वांया येरझार हरिवीण ॥२॥

रामकृष्णी संकल्पात्मक नाममंत्रजपाच्या कोटीनें पाप जाईलच जाईल

नाममंत्रजप कोटी जाईल पाप । रामकृष्णी संकल्प धरोनि राहे ।।३।।

सर्व माया तोडली असतां निजवृत्ति रहाते म्हणून इंद्रियांच्या सवडीत विषयरूप होऊन लपूं नकोस.

निजवृत्ति काढी सर्व माया तोडी । इंद्रिया सवडी लपूं नको ।।४।।

तीर्थव्रतांचे ठिकाणीं भाव धरून, करुणायुक्त होऊन, दया व शांति या गुणानें हरीला आपलासा कर.

तीर्थव्रतीं भाव धरी रे करूणा । शांती दया पाहुणा हरि करी ।।५।।

निवृत्तिदेवी ज्ञान हेंच महाराजांना प्रमाण असून हरिपाठ हा समाधीसंजीवन आहे.

ज्ञानदेवा प्रमाण निवृत्तीदेवी ज्ञान । समाधि संजीवन हरिपाठ ।।६।।

२८

हरीपाठाचे हे २८ अभंग ज्ञानेश्वरमहाराजांनी मोठ्या विश्वासानें रचले आहेत.

अभंग हरीपाठ असती अठ्ठावीस । रचिले विश्वासें ज्ञानदेवें ।।१।।

नित्यपाठ इंद्रायणी करी तो अधिकारी होईल.

नित्यपाठ करीं इंद्रायणीं तीरीं । होय अधिकारी सर्वथा तो ।।२।।

स्वस्थ चित्त असावें.

असावें स्वस्थ चित्त एकाग्र मन । उल्हासें करून स्मरण जीवीं ।।३।।

नेमनिष्ठ भाविकाला अंतर्बाह्य, अंतकाळीं व संकटकाळीं हरीच सांभाळील.

अंतकाळीं तैसा संकटाचे वेळीं । हरी तया संभाळी अंतर्बाह्य ।।४।।

संतसज्जनांनीं या ज्ञानाची प्रचीति घेतली, पण आळशी मंदमती कसा तरेल ?

संतसज्जनांनीं घेतली प्रचीति । आळशी मंदमति केवि तरे ।। ५ ।।

श्रीगुरुनिवृत्तिनाथांचें प्रेमळ वचन श्रवण करून ज्ञानेश्वर महाराज तत्काळ संतुष्ट झाले.

श्रीगुरुनिवृत्तिवचन प्रेमळ । तोषला तात्काळ ज्ञानदेव ।। ६ ।।

सदगुरु सांवळा धरोनियां सोवळा ।
बापरखुमादेवीवरु सद्गुरु सांवळा ॥१॥
पाहिला म्यां डोळां पाहिला म्यां डोळा ।
घननिळ सांवळा पाहिला म्यां डोळां ॥२॥
चंद्रशेखराला आनंद मनाला ।
नये सांगायाला ज्याचा त्यासी ॥३॥

—चंद्रशेखर

आरती १

आरती ज्ञानराजा । महाकैवल्यतेजा ।
सेविती साधुसंत । मनु वेधिला माझा ॥१॥
लोपलें ज्ञान जगीं । हित नेणती कोणी ।
अवतार पांडुरंग । नाम ठेविलें ज्ञानी ॥२॥
प्रगट गुह्य बोलें । विश्व ब्रम्हचि ठेलें ।
रामाहो जनार्दनी । पायीं ठकचि ठेले ॥३॥

आरती २

आरती तुकारामा । स्वामी सद्गुरुधामा ।
सच्चिदानंदमूर्ति । पाय दाखवी आम्हां ॥१॥
राघवें सागरांत । पाषाण तारिले ।
तैसे या तुकोबाचे । अभंग रक्षिले ॥२॥
तुकितां तुळणेसी । ब्रम्ह तुकासी आलें ।
म्हणोनि रामेश्वरें । चरणीं मस्तक ठेबिलें ॥३॥

शुद्धिपत्रक.

पृष्ठ	ओवी	अशुद्ध	शुद्ध
२	२२	अमेद	अभेद
२	२३	उन्गनीच्चिये	उन्मनीचिये
३	२४	जेवा	जें कां
३	२६	ओटपीठाची	औटपीठाची
५	१२	आधवा	आघवा
६	२४	भार्ग	मार्ग
६	३१	पहता	पाहतां
७	४	तुणारु	तुषारु
७	७	पहात	पाहता
७	७	यथा	यया
८	१६	दुगवले	दुरावले
८	१७	सभा	समा
८	५	झळाले	झळाळे
८	९	तचि	तेचि
८	९	विवांतू	निवांतू
९	५	पातलो	पातली
१०	२	जन्मकरण	जन्ममरण
११	९	डोळिथा	डोळिया
११	१०	अनहुत	अनुहत
११	१२	ओघरती	ओघवती
१२	१५	चिदकाशाचिये	चिदाकाशाचिये
१३	१	पडचक्राचि	षडचक्राची
१४	८	जीवनोंहोनि	जीवनाहोनि
२४	५	इथे	इये

पृष्ठ	ओवी	अशुद्ध	शुद्ध
२४	९	चित्काळा	चित्कळा
२६	४	ऐसि	ऐसे
२६	६	टेली	ठेली

पृष्ठ	मूळओवी	अशुद्ध	शुद्ध
४	२	माझारी	पाठारी
७	३	समरूपान	समसमान
१०	६	त्रन्नार्वांचे	सत्रावीचे
१३	८	दसवेद्वारांचे	दसवेद्वार
२०	१६	मकारोहोनि	मकाराहुनि
२४	२०	महाचातुर्येचे	महातुर्येचे

पृष्ठ एक टीकेतील ओवी पांचमध्यें चरण तिसरा.
" अंतरीचे काज ' असा आहे " अंतरीचे अंतरीकाज ' पाहिजे.

निवेदन (संस्कृत श्लोक)

पृष्ठ	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
१	९	विनत्त	विनत
१	६	गृहीत जटील व्रतम्	गृहीतजटिलव्रतम्
१	७	रामचंद्रम्	रामचंद्रं
१	८	तत्परम	तत्परम्
१	९	कीर्तनम	कीर्तनम्
१	१०	प्रियम	प्रियम्
१	११	गुरुम	गुरुम्
१	१२	स्तभ्द्त्य	स्तद्भूत्य

ओवीबद्ध

श्रीहनुमद्‌गुरुचरित्रबोधसार

अर्थात्

श्रीचिमड संप्रदायांतील सुप्रसिद्ध संत श्रीसद्‌गुरु श्रीहणमंतरावजी कोटणीसमहाराज यांचें चरित्र.

लेखकः– श्री. गोविंद अनंत केळकर
माजी सायन्सशिक्षक, सिटी हायस्कूल सांगली.

किं. २ आणे.

सदर पुस्तकांस श्रीसद्‌गुरु श्रीनागाप्पाण्णामहाराज निंबरगीकर यांचेकडून पूर्ण कृपाशिर्वाद मिळाला सूअन ह.भ.प. गोपाळरावजी कोटणीसमहाराज, समर्थभक्त शंकररावजी देव व ह. भ. प. प्रिं. सोनोपंत दांडेकर, एम्. ए. यांचे सुंदर अभिप्राय मिळाले आहेत.

श्रीरामपाठ

लेखक:— श्री. गोविंद अनंत केळकर
सांगली

प्रस्तावनाकार:— कै. ह. भ. प. गोपाळरावजी कोटणीसमहाराज,
चिमड

किंमत १ आणा

प्रकाशक:— राम गोविंद केळकर.
C/o केळकरवाडा, जुनी सांगली, सांगली.